

HALÁSZ IVÁN

A „Fehér Eszme” és a „Fehér Gárda”

Az orosz fehérgárdista mozgalom ideológiája és szervezetei

A „*fehér*”, „*fehérgárdista*” fogalmak eltérően az olyan kifejezésektől, mint a „*bolsevik*”, „*kadet*”, „*feketeszásas*”, „*forradalmár*” vagy éppen „*ellenforradalmár*”, alapvetően az 1917-es forradalom és még inkább az azt követő polgárháború termékei voltak. Igaz, vannak példák arra, hogy már korábban is használták e kifejezéseket, mégpedig az 1905 és 1907 közötti első orosz forradalom idején, amikor Belorusszia, Ukrajna és a Volga-vidék városaiban így nevezték a lakosságot terrorizáló pogromlovagokból álló bandákat, de ez inkább kivételes jelenségnek tekinthető. A szélsőjobboldali terroristákat és garázdákat ugyanis akkor rendszerint feketéknek nevezték.

Az 1917-es év folyamán, egészen októberig, nem annyira vörösökről és fehérekről beszéltek a korabeli polgári sajtóban, hanem inkább „*bomlasztó államellenes forradalmi erőkről*”, illetve „*felelőtlen elemekről*” az egyik, és „*mérsékelt, az államiság megőrzésén fáradozó hazafias csoportokról*” a másik oldalon. A forradalmi sajtó pedig főleg a katonai és polgári ellenforradalomtól félt. Ugyanakkor a bolsevikok által irányított fegyveres osztagokat már akkor is Vörös Gárdának hívták. A vörös színnel, mint a forradalom hagyományos színével viszont akkoriban nemcsak a bolsevikokat azonosították, hanem a február utáni változásokat támogató többi forradalmi erőt is. A vörös zászló és szalag a háromszínű orosz nemzeti lobogó mellett a februári események szimbólumai közé tartozott. Sőt, közvetlenül a forradalom kitörése után még Kirill Vlagyimirovics nagyherceg, továbbá Alekszej Bruszilov és Lavr Kornijlov tábornokok is vörös szalagot viseltek a kabátjukon.¹ A forradalmiságot jelentő vörös szín természetesen nem orosz sajátosság, hanem nemzetközi jelenség, hiszen a szocialista munkásmozgalom és a forradalmárok mindenütt nagy előszeretettel használták saját táboruk megjelölésére.

A helyzet 1917 októberében, a moszkvai harcok idején kezdett megváltozni. A bolsevikokkal és szövetségeseikkel harcoló katonai és polgári önkéntesek itt a megkülönböztetés végett fehér karszalagot kezdtek viselni. Egyébként a moszkvai harcokban résztvevő Treszkin ezredes saját magát tekintette a fehér mozgalom egyik legelső bajnokának, mivelhogy ő hozta először „*forgalomba*” a Fehér Gárda kifejezést.² Az, hogy a kifejezés mennyire kézenfekvő volt már, az is bizonyítja, hogy majdnem ezzel egy időben a távoli Szibériában szintén alakulóban volt egy Fehér Légiónévű bolsevikellenes különítmény.³

Közismert, hogy a fehér színt a forradalmak történetében inkább a változásokkal szembenálló csoportok viselték. A francia forradalom idején a híres Bourbon lilium nyomán a rojalista erők tekintették szimbólumuknak a fehér színt, amely a restaurációs törekvések mellett szerintük a szándékaik tisztaságát és becsületességét is szimbolizálta.⁴ Ebből kifolyólag a fehér szín a későbbiekben restaurációs és monarchista mellékízt kapott a 19.

¹ Cvetkov, V. Zs.: Pjotr Nyikolajevics Vragel. Voproszi isztoriji. 1997. 7. szám, 56.

² Treszkin: Moszkovszkoje vizstuplenyje bolsevikov v 1917. Csaszovoj. 1935. december, 106. szám, 13–14.

³ Krilov, A. A.: Szibirszkaja armija v borbe za oszvobozszenyije. Volnaja Szibir. 1928. 4. szám, 36–38.

⁴ Borgyugov, G. A. – Usakov, A. I. – Csurakov, V. J.: Beloje Gyelo. Igyeologija, osznovi, rezsimi vlasztyi. Isztoriograficeszkije ocserki. Moszkva, 1998. 45.

század közgondolkodásában. A kérdés az, hogy valóban a monarchia és a restauráció hívei voltak-e az orosz fehérgárdisták, és egyáltalán kik és miért csatlakoztak ehhez a mozgalomhoz?

Egy polgárháború mindig egyértelmű állásfoglalásokra készíti a kortársakat, sokszor akkor is, ha azok jelentős része ki akar maradni belőle. A semleges álláspont viszont nagyon veszélyes, mert a szembenálló táborok ilyenkor általában nem azt a logikát követik, hogy „*aki nincs ellenünk, az velünk van*”, hanem sokkal inkább az „*aki nincs velünk, ellenünk van*” elvet. Bár az ilyen küzdelmeknek sok különböző érdekelttségű résztvevője van, mégis vannak alapvető törésvonalak, amelyek mentén időnként nagyon is heterogén táborok szerveződnek. Azonkívül a széles néptömegeknek, amelyeket általában akarva-akaratlanul bevonnak az eseményekbe, holott nem mindig vannak tisztában az egyes táborokon belüli ideológiai és politikai árnyalatokkal, szükségük van a harcoló felek pontos és egyértelmű megkülönböztetésére. Az orosz polgárháborúban is ezért vált olyan népszerűvé a „vörös” és „fehér” jelzők használata. Az idegen eredetű és hangzású politológiai kifejezések – mint például a revolúció és kontrarevolúció, továbbá szocialista, konzervatív, liberális vagy anarchista – nem hatolhattak nagyon mélyen a képzetlen és műveletlen tömegek köztudatába. Az orosz „bolsevik” szó is például sokkal népszerűbb volt, mint az idegen hangzású „kommunista” kifejezés.

A vörösök ellenfeleire egyébként a legpontosabb a bolsevikellenes tábor megjelölés használata lenne. Az „antibolsevik” vagy „protyivobolsevik” fogalmak viszont idegenségük, negatív tartalmuk és bonyolultságuk miatt soha nem válhattak olyan szélesen elterjedt jelzőkké, mint a vörösök, fehérek és zöldek. A probléma csak az, hogy a sok ellentétes állítás dacára, amelyek az egész bolsevikellenes mozgalomra kiterjesztik a „fehér” jelzőt, e két fogalom nem azonos, azaz nem fedi egymást maradéktalanul. A fehérgárdista mozgalom szűkebb kategória, mint a szélesebb bolsevikellenes tábor. E fogalmak tisztázásánál legcélyszerűbb a kortársak gondolkodásából kiindulni, azaz megnézni, hogy az egyes résztvevők milyen megjelölést vállaltak magukra és melyektől idegenkedtek.

Pavel Miljukov, a polgárháború politikai harcainak aktív résztvevője és egyben későbbi történetírója, a következőképpen próbálta megoldani ezt a problémát. Szerinte azt a mozgalmat, amely a bolsevikok és a szovjethatalom megdöntésére szövetkezett, „*fehér mozgalomnak*” lehet nevezni. Különösképpen gyakran használták ezt a jelzőt a bolsevikok, ezzel a szóval jelölve azokat, akik ellenük harcoltak, tehát a vélt vagy valós ellenforradalmárokat egyaránt. A szélsőjobboldaliak számára pedig a „fehér” jelző a régi abszolutista földesúri-nemesi rendszer restaurációját jelentette. Miljukov szerint a jelenség ennél bonyolultabb. A bolsevikellenes mozgalomnak, amely a polgárháború folyamán többször megváltoztatta összetételét és taktikáját, csak egy része nevezhető fehérnek, azon belül is csak egy része ellenforradalmi és a restauráció híve. A bolsevikellenes fegyveres mozgalom csak a legvégén került nyíltan reakciós vezetők befolyása alá. Ennek megfelelően változott, fokozatosan szűkült a „fehér mozgalom” fogalma is. Miljukov a könyveiben inkább az antibolsevikokról beszél és ír. Ezen fogalom alatt a bolsevikellenes táborban résztvevő összes elemet, árnyalatot és taktikát érti.⁵

A vörös oldal majdnem mindenkit, aki ellene harcolt, ellenforradalmárnak tekintett. Sok centrista és jobboldali antibolseviknak ez egyébként egyáltalán nem volt derogáló, hiszen többségük a gyűlölt forradalom ellen indult harcba. E kifejezéssel inkább csak a bolsevikellenes szocialistáknak voltak problémái, akik saját magukat nem tekintették a forradalom ellenfeleinek. Az ellenforradalom fogalmának érdekes értelmezését adta a polgárháborúval foglalkozó munkájában Nyikolaj Golovin tábornok, aki korábban a fehér tábor jeles katonai képviselője volt. A többkötetes mű jellemző módon a *Rosszijszkaja kontrarevol-*

⁵ Miljukov, P. N.: *Rosszija na perelome. Bolsevisztszkij period russzkaj revoluciji*. II. kötet. *Antibolsevisztszkoje dvizsenyje*. Párizs, 1927. (a továbbiakban: Miljukov) 1–2.

jucija v 1917–1918. gg. azaz Az oroszországi ellenforradalom 1917–1918-ban címet viseli. Szerinte minden forradalom rombolással kezdődik és követve a szociálpszichológia szabályait, minden további rombolással még jobban radikalizálódik. Az ilyen módon ellenőrzés alól kikerült romboló ösztönöket megint csak erővel lehet megállítani és kordában tartani. Ezt az erőt pedig az ellenforradalmi mozgalom hozza létre. Amennyiben a forradalmi folyamatot még azelőtt állítják meg, mielőtt megsemmisítette volna a régi rezsim beteg és halott sejtjeit, akkor az ellenforradalom könnyen átcsaphat restaurációba. Ha viszont a forradalom már túl van ezen a kritikus ponton, az ellenforradalom nem jelent szükségyszerűen teljes restaurációt. Emiatt a restaurációra törekvő erők valóban az ellenforradalmi mozgalom részesei lehetnek, de akadhatnak köztük olyan csoportok is, amelyek eredetileg üdvözltek bizonyos forradalmi változásokat, de egy ponton túl már megriadtak azoktól. Így módon az ellenforradalmi mozgalomban, amelyet alapvetően „negatív”, azaz a „forradalom romboló erejét elutasító” célok egyesítenek, olyan csoportok is találkozhatnak, amelyek egyébként eredetileg nagyon messze álltak egymástól.⁶

A fehér ideológia katonai gyökerei.

A tábornokok és az „erős hatalom” követelése

A fehér ideológia kevésbé volt konszisztens, mint a szocialista forradalmárok eszmarendszere, ami részben azzal is összefügg, hogy az ún. „Fehér Eszme” menetközben, a polgárháború során szükségyszerűségeiből jött létre és alapvetően reflektív jellegű volt. Konkrétan a forradalmi propagandára és a polgárháborús helyzetre reflektált. A fehér ideológia kialakulása és főleg megértése viszont nem érthető meg a fehér mozgalom legfontosabb alkotó elemének, a fehérgárdista tisztikar és tábornokok gondolkodásának, mentalitásának, politikai tapasztalatának és főleg a polgárháborúba vezető útjának ismertetése nélkül. A fehér mozgalom ugyanis nem képzelhető el a katonatisztek tömegei nélkül, akiknek a militarista természete minden tekintetben meghatározta ezt a mozgalmat.

Természetesen a fehér táborban is sok volt a civil – politikusok, hivatalnokok, földbirtokosok, gyárosok, értelmiségiek, egyszerű kisemberek. Ennek ellenére egyikük neve sem fémjelzi az egész mozgalmat. A bolsevikok vezette vörös táborban más volt a helyzet. Ott egy jól szervezett és fegyelmezett politikai párt állt a mozgalom élén, amely ideológiát, politikai vezetőket és katonai, illetve hivatalnoki kádereket biztosított számára. E pártot pedig az értelmiségi beállítottságú hivatásos forradalmárok vezették, akiknek a neve idővel majdnem az egész orosz forradalom szinonimájává vált – Vlagyimir Iljics Lenin és Lev Davidovics Trockij. Ezzel szemben a fehér tábor majdnem kivétel nélkül a tábornokok nevével azonosítják. Ha valahol megemlítik a fehéreket, mindenkinek először Lavr Kornijov, Alekszandr Kolcsak, Anton Gyenyikin, Pjotr Vrangel, Pavel Krasznov vagy Nyikolaj Jugyenyics tábornok neve jut eszébe. Vajon miért? A legkézenfekvőbb magyarázat az, hogy egy véres polgárháború idején természetes, hogy az egymással szembenálló táborok élére előbb-utóbb a tábornokok kerülnek, akik kezükben tartják a fegyveres erőket. A vörös tábor esetében viszont ez nem működött, hiszen itt a civil ideológusok és politikusok végig ellenőrzésük alatt tartották a hadsereget.

Az igazi magyarázat tehát nem ebben rejlik, hanem inkább a két tábor közötti ideológiai és szociális különbségekben. A vörösök nagyjából homogén és koherens alternatívát nyújtottak az országnak, amelyet a már említett egységes, ideológiailag meghatározott és egy szigorúan fegyelmezett párt képviselt. A bolsevikellenes tábor viszont nagyon heterogén volt, ennek következtében többféle társadalmi-politikai alternatívát kínált, illetve egyes irányzatai csak védekező pozíciót foglaltak el az új eszmékkel szemben. Ilyen körülmények között egységes programot lehetetlen volt kialakítani, csupán abban tudtak megegyezni,

⁶ Golovin, N. N.: *Rosszjizskaja kontrarevoljucija v 1917–1918. I. rész. I. könyv.* H. n. 1937. 7–9.

hogy a bolsevikokat és a szovjetek hatalmát le kell győzni, az pedig csak fegyverrel érhető el, tehát a hadseregüknek szakszerűbbnek kell bizonyulnia a Vörös Hadseregnél. Emiatt természetesen felértékelődött az első világháborús tapasztalatokkal rendelkező tábornokok és tisztek szerepe, amivel egyébként mindkét szembenálló tábor tisztában volt. Amíg azonban a bolsevikoknak sikerült a katonai vezetőket szigorú politikai felügyelet alatt tartani, az ellenségeik táborában ez majdnem lehetetlen volt, már csak az egységes politikai akarat hiánya miatt is. A tábornokok nemsokára még ott is felülkerekedtek, ahol eredetileg civil politikuskok kezdték szervezni a bolsevikellenes mozgalmat. A fehérgárdista tábornokok bolsevikellenes táboron belüli dominanciájának és egyben a diktatórikus megoldás népszerűségének másik okát a szovjetellenes ellenállás kialakulásának körülményei között kell keresni.

Miljukov szerint a fegyveres antibolsevista mozgalom az első világháborúban résztvevő hadseregből fejlődött ki.⁷ Nem szabad ugyanis elfelejteni, hogy a világháború utolsó szakasza, a forradalom és az azt követő polgárháború első periódusa egybeesett. A lakosság jelentős része fegyverben volt. A februári forradalom idején a tábornoki kar többsége nem ellenezte eleve az összes bekövetkezett változást. A tábornokok vonakodva ugyan, de elfogadták a februári forradalom által teremtett helyzetet és annak politikai következményeit. Az azután következő események, mint például a hadsereg felbomlása, sőt tudatos felbomlasztása, az ország részleges szétesése és a radikális szociális tömegmozgalmak megerősödése a tábornokok szemében teljesen diszkreditálták az erőten februári rezsimet és a polgári demokratikus megoldásokat. Mindez ugyanis egy külső háború idején történt, amikor a katonai vezetők szerint a győzelemre kellett volna összpontosítani és nem a belső reformokra. Ezenkívül a hadsereg demokratizálása és azt követő demoralizálódása a tábornokok és tisztek társadalmi presztízsének rohamos csökkenését eredményezte. Ennek következtében hamar felmerült a katonai rendteremtés gondolata, egy olyan „erős kéz” szükségessége, amely megrendszabályozná a forradalmárokat és úgymond „megfelelő mederbe” terelné az eseményeket. Az 1917-ben szerzett tapasztalatok és a polgári demokráciával szembeni bizalmatlanság ugyanakkor egészen a polgárháború végéig kísérték a tábornokok és tisztek jelentős részét. Ha esetleg e tekintetben később tettek is bizonyos engedményeket, az mindig a külföld, a belpolitikai szükségszerűség vagy a katonai vereségek nyomása alatt történt.

Azonkívül nem szabad figyelmen kívül hagyni a tábornokok mentalitását és gondolkodásmódját sem. A szilárd és tekintélyes hatalomnak hajlandóak engedelmeskedni, ha viszont ilyen nem létezik, saját kezükbe veszik az események irányítását. Annál is inkább ezt tették, mert egész addigi életük, társadalmi kötődéseik és a különböző politikai és társadalmi erők is erre ösztönözték őket. A tisztí érdekek ugyanis már 1917 tavaszán, de még inkább nyarán találkoztak a további reformok megakadályozásában érdekelt polgári politikai erők érkeivel.

A későbbi fehér ideológia megértéséhez azonban nemcsak az 1917-es események bemutatása szükséges, hanem mélyebben kell megvizsgálni az orosz tisztí és tábornoki kart, annak összetételét, neveltetését, addigi élettapasztalatait. Az orosz hadsereg tisztikara a köztudatban mindig úgy élt és él ma is, mint a cárizmus fő támasza, ami tulajdonképpen igaz is volt. A cári hadsereg mindenkori jelszava valóban „a hitért, a cárért és a hazáért” volt. Gyenyikin szerint az első helyen álló vallás szerepe a 20. század elején meggyengült és az egyház tekintélye is csökkent. A háború általában mélyen hívőket vagy ateistákat szül, valamint az addigi erkölcsi normák lazulásához és eldurvulásához vezet. Ami „a cárért” jelszót illeti, Gyenyikin visszaemlékezéseiben főleg a tisztikart vizsgálta meg. Az arisztokrata származású tisztek többsége, akik közül sokan a földbirtokosi családokból származtak, értelemszerűen monarchisták voltak. A hadseregen belüli monarchizmus fellegrárainak pedig

⁷ Miljukov 3.

a gárdaezredek számítottak, amelyek féltékenyen őrizték nemesi exkluzivitásukat. A hivatásos tisztek zöme szintén monarchista volt, vagy legalábbis lojálisan viszonyultak a monarchiához. Mások nem is lehettek, ugyanis a tiszteket apolitikusságra nevelték, igyekezve távol tartani őket a belpolitikától. Jellemző az a kivonat Kolcsak admirális kihallgatási jegyzőkönyvéből, amelyben a következőket mondta a háború előtti meggyőződéséről: „*Monarchista voltam, nem mentegetőzőm. Akkor ilyen kérdést, hogy milyenek a politikai nézeteim, senki nem tett fel. Nem mondhatom azonban, hogy a monarchia az egyetlen kormányzati forma, amelyet elismerek. Magamat monarchistának tartottam és nem is tarthattam volna republikánusnak, mivelhogy akkor ilyesmi nem létezett. Tehát az 1917-es forradalomig monarchista voltam.*”⁸ Ugyanakkor Gyenyikin szerint a tisztek többsége az első világháború előtt és alatt már eljutott odáig, hogy el tudták választani a monarchia eszméjét a cár személyétől. Monarchizmusuk viszont meglehetősen mechanikus és felületes volt. A monarchiához olyan volt a viszonyuk, mint az egész állami és társadalmi berendezkedéshez – mindez számukra adott volt, értelmében és főleg helyességében nem kételkedtek. A kritika soha nem ment tovább egy-két viccnél. Nagyon szerették viszont a hazájukat, amit pedig igazából nem nagyon ismertek.⁹

Gyenyikin a régi hadseregről írt azonos című könyvében pontosan kimutatta, hogy mennyire izoláltak voltak és milyen távol álltak a katonai iskolák egyszerű növendékei a politikai kérdésektől. A kormányzat kifejezetten kerülte a politikai kérdések felvetését a katonai iskolákban, amelyeknek diákjai tulajdonképpen kívül rekedtek az őket körülvevő politikai valóságon. Ők maguk sem tanúsítottak különösebb érdeklődést a közéleti problémák iránt. A katonai tanuló ifjúság gondoljai és gondolkodása teljesen más volt, mint a civil szakmákat tanuló kortársaik problémái. A diákság és a tisztiiskolások így két különálló, egymást inkább lenéző világot alkottak. Ennek a felülről szorgalmazott apolitikusságnak és a napi politikai világtól való elszakíttottságnak természetesen később következményei lettek. Miután a katonai iskola egyáltalán nem segített növendékeinek eligazodni a politikai kérdésekben, 1917-ben a tisztek többsége teljesen értetlenül állt az események előtt.¹⁰

Amikor a hadsereg politikai arculatáról van szó mindenképpen ki kell emelni azon tényt, hogy a cári hadsereg a forradalom előtti évtizedekben komoly változásokon ment keresztül, főleg ami a tisztikart illeti. Az 1860-as évektől kezdve folyamatosan gyengült a tisztikar nemesi jellege és egyre több nem nemes származású ember jelent meg soraiban. A folyamatot még jobban felgyorsította az orosz–japán háború, amikor kritikus tiszthiány alakult ki. Ennek okai az alacsony tiszti fizetések és a nehéz szolgálati körülmények voltak. A tendenciát jól mutatja, hogy amíg 1877-ben a tisztiiskolák növendékeinek 74%-a nemes volt, 1905-ben már csak 37%-a.¹¹ Az orosz hadsereg tisztikara egyébként mindig nyitottabb intézmény volt, mint a porosz, majd német hadsereg tiszti társadalma. (A porosz tisztikar az 1860-as években kifejezetten nemesi többségű volt. Igaz, hogy Németország egyesítése után a német tisztikarban is csökkent a nemesség aránya, de még 1913-ban is csupán 30%-os volt. A tiszti rang pedig sokkal magasabb presztízsnak örvendett Németországban, mint máshol.¹² Az Osztrák–Magyar Monarchia tisztikara nagyobb mértékben polgárosult, mint a porosz, majd német hadsereg. Az osztrák gyalogság és tüzérség tisztikarának 86%-a, illetve 84%-a már „elpolgárosodott”, azaz polgári vagy népi, kispolgári család fiai közül kerültek ki tagjai. A megmaradt nemesek nagy része is a nemrég nemesített tiszti családból származott. Az arisztokrata családok egyre inkább kivonultak a had-

⁸ Doprosz Kolcsaka. Szerkesztette: Kamenyev. Leningrad, 1925. 42.

⁹ Gyenyikin, A. I.: Sztaraja armija. Párizs, 1931. (a továbbiakban: Gyenyikin 1931.) 90.

¹⁰ Gyenyikin 1931. 37–38.

¹¹ Kenez, P.: A Profile of Prerevolutionary Officer Corps. California Slavic Studies. Vol. 7. (a továbbiakban: Kenez) 123–128.

¹² Hajdú T.: Hivatásos és tartalékos tisztek a Monarchia hadseregében. In: A magyar katonatiszt (1848–1945). Szerkesztette: Hajdú T. Budapest, 1989. (a továbbiakban: Hajdú) 43.

seregből, bár természetesen soha nem tűntek el teljesen. A nemesség döntően a lovassági ezredekbe húzódott.¹³ Az orosz hadsereg ebben a tekintetben jobban hasonlított az osztrák hadsereghez, mint a porosz–német haderőre. Az orosz tisztikar ennek megfelelően szociálisan sokkal heterogénebb lett. Az arisztokrata származású tisztek fenntartották maguknak a gárdát, ahová nem engedték be a nem nemeseket vagy a személyes nemeseket. Ennek ellenére az első világháború előtt a tehetséges, de egyszerű származású fiatalok előtt is nyitva állt a felemelkedés lehetősége, mégpedig a Vezérkari Akadémián keresztül. Ez volt a birodalom legnagyobb presztízsnak örvendő katonai oktatási intézménye, ahova nem a származás, hanem az elért eredmények és a képességek alapján vették fel az embereket. Az erős elittudattal rendelkező Akadémia növendékei között pedig szoros volt az összetartás, és legalább úgy segítették egymást, mint a gárdatisztek.¹⁴ A Vezérkari Akadémiának köszönhetően emelkedhettek ki olyan eredendően plebejus származású tisztek, mint Mihail Alekszejev vagy Anton Gyenyikin tábornokok.

Az első világháború során még jobban felhígult a tisztikar összetétele. Természetesen a háború kitörésekor sok polgári és értelmiségi foglalkozású tartalékos tiszt jelent meg a seregben. A nagy veszteségek miatt felgyorsult a tisztképzés. Azokból is tisztek lehettek, akiknél ezt korábban sokkal szigorúbb feltételekhez kötötték. Sok altisztet léptettek elő tisztté, fiatal diákokat képeztek át hadnagyokká. Természetesen ezzel romlott a tisztikar szakmai minősége és még heterogénebbé vált szociálisan, mentálisan és előbb–utóbb politikailag is. A hivatásos tisztek dominanciája mégsem szűnt meg, és főleg a magasabb posztokon egyértelmű volt.

Az orosz haderő felkészültebb vezetői látták, hogy a miklósi rezsim a névadójával együtt a vesztébe rohan. Azt viszont nem akarták, hogy vele együtt az egész ország is a vesztébe rohanjon, amelyet az adott pillanatban a háborús vereséggel azonosítottak. Ezzel függ össze a tábornoki elit viselkedése a sorsdöntő februári napokban. Alekszej Bruszilov ezt később a következő módon magyarázta meg: *„Ami engem illet, jól tudtam, hogy a forradalom 1905–1907-es első felvonását mindenképpen követni fogja a második, mint ennek a rettenetes és hosszú háborúnak elkerülhetetlen következménye. Én, aki szívvel-lélekkel szerettem Oroszországot, csak egyet akartam: megadni a lehetőséget, hogy Oroszország győzelmesen fejezze be a háborút. Ehhez elengedhetetlennek tartottam, hogy az elkerülhetetlen forradalom a háború befejezése után kezdődjön, mivel egyidejűleg háborút viselni és forradalmat csinálni lehetetlen. Tisztában voltam azzal, ha idő előtt kezdjük el a forradalmat, elveszítjük a háborút, ez pedig olyan következményekkel jár majd, amelyeket akkor nem lehetett felmérni, de könnyen fel lehetett tételezni, hogy Oroszország darabokra esik szét. Ezt kétségtelenül nem tartottam kívánatosnak...”*¹⁵ Bruszilov viszonya a forradalomhoz valószínűleg nem volt olyan tudatos, mint ahogyan azt a polgárháború utáni időkben írta, ennek ellenére a fenti idézet jól tükrözi a tábornoki kar vezető rétegének prioritás-rendszerét és motivációját.

Fontos mozzanat, hogy a hadsereg olyan vezetői, mint Alekszejev, Bruszilov és mások, már néhány évvel korábban kezdtek megismerkedni az Állami Dumában helyet foglaló októbriista, progresszívista és kadet politikusokkal, akikkel sok tekintetben hasonló véleményen voltak az egyes külpolitikai és védelmi kérdésekben. A duma-parlamentarizmus egyik következménye tehát az lett, hogy a tábornokok részéről valamivel enyhült azon nagyfokú bizalmatlanság, amelyet a parlamentben fellépő civil politikusokkal szemben érezték. Emiatt is tűnt járható útnak a tábornokok számára az, hogy a cár kezéből kiesett hatalmat 1917-ben az Állami Duma Ideiglenes Bizottsága vegye át. Ez még messziről sem jelentette számukra a monarchia végét és az eddigi Oroszország halálát. Végül a cár megmentésénél számukra a háborús vereség elkerülése volt a fontosabb szempont. Gyenyikin akkori érzé-

¹³ Hajdú 42. Erről a témáról lásd még Hajdú T.: Tisztikar és középosztály. Ferenc József magyar tisztjei. Budapest, 1999.

¹⁴ Kenez 128–145.

¹⁵ Bruszilov, A. A.: A cár árnyékában. Budapest, 1986. (a továbbiakban: Bruszilov) 225.

seit a következőképpen foglalta össze: „Figyelembe véve az 1917 márciusában kialakult helyzetet, arra a meggyőződésre jutottam, hogy a hatalom II. Miklós cár kezében való meghagyásáért folyó harc anarchiát okozhat, sőt a front összeomlásával járhat, és egyáltalán, rosszul végződne a cár és az ország számára. Mihail Alekszandrovics nagyherceg régensségének támogatását ugyan kisebb harcok árán, de nagyobb megrázkódtatások nélkül és feltétlenül sikerrel lehetett volna véghez vinni.”¹⁶

Az orosz tábornokok tehát azzal, hogy 1917 márciusában belementek a cár lemondásába, még egyáltalán nem mondtak le a monarchia eszméjéről. Az ország háborús érdekei azonban fontosabbak voltak számukra. Ebben pedig az orosz vezető tábornokok egy állásponton helyezkedtek olyan neves дума-politikusokkal, mint Alekszander Gucskov vagy Pavel Miljukov. Úgy tűnt, hogy az együttműködésre nagy esély van. A hadsereg ezért ismerte el az Ideiglenes Kormányt, amelyben az említett polgári politikuskok is ültek. A kormánytól a hadsereg vezetői azt várták, hogy stabilizálja a helyzetet, megnyugtassa a szövetségeseket, esetleg mérsékelt polgári reformokat vigyen véghez, de főleg folytassa a háborút Németország ellen.

Az Ideiglenes Kormány annak ellenére, hogy komolyan igyekezett, nem tudott eleget tenni a katonai vezetők háborúval és közrenddel kapcsolatos elvárásainak. A kormány és a szovjetek ellentétei, a katonák kimerültsége és az általános háborúellenes hangulat inkább az ellenkező irányban hatottak. A hadsereg régi rendje és fegyelme megrendült. Gyakoriak voltak a tisztek elleni atrocitások, sok tiszt például népitélet, azaz lincselés áldozata lett. A baloldali forradalmi erők ugyanakkor a hadsereg további semlegesítésére törekedtek, mert nagyon féltek attól, hogy az ellenforradalmi tábornokok és a velük szövetséző monarchisták restaurációs kísérleteik érdekében felhasználják a hadsereget. Főleg ezt a semlegesítést volt hivatott szolgálni a hadsereg demokratizálása.

A demokratizálási programot a baloldali erők nyomása alatt a kormány is kénytelen volt magáévá tenni, amit nagyon rossz néven vettek a tisztek. Ugyanakkor a demokratizálás csak a kialakult helyzetre reagált. A katonai bizottságok félig-meddig spontánul kezdtek kialakulni, a fegyelem magától meglazult, a politika pedig majdnem akadálytalanul betört a haderő életébe. Az utóbbit viszont lehetetlen volt elkerülni egy olyan forradalom idején, amelynek egyik fő mozgatóereje a háborúba belefásult és megalázott katonaság volt. A demokratizálás alatt több dolgot kell érteni. Megszűntek például a cár alatt használt külső formák, amelyek a katonák tiszteknek való alárendeltségét jelképezték, mint például a szolgálaton kívüli tisztelgés, a tiszteknek eddig járó „Vase blagorogyije” megszólítása, a tisztek többé már nem tegezheték katonáikat. Ezeknek a rendelkezéseknek a betartását a katonai bizottságoknak kellett ellenőrizni. A katonák ezenkívül teljes polgári egyenjogúságot szereztek, azaz attól kezdve párttagok lehettek, politikai gyűlésekre járhattak, sőt azokat szervezhettek. Ezzel egyidejűleg a tiszteket mindenütt igyekeztek megfosztani attól a lehetőségtől, hogy komolyabb fegyverekkel rendelkezzenek (géppuska, páncélcsovi stb.).

Az ilyen jellegű intézkedések természetesen csak tovább radikalizálták a helyzetet és a tisztikar lába alól teljesen kihúzták a talajt. A tisztikar politikai vákuumba került, mert már nem állt mögötte a kormány, az utóbbi pedig szintén hasonló helyzetbe került, mert a demokratizálási program kényszerű elfogadásával a fegyveres erők irányítóinak szemében megbizonyította gyengeségét és megbízhatatlanságát. A tisztek szemében a mindkét fővárosi hatalmi központ (kormány és szovjet) mögött álló liberális és szocialista politikai erők gyanússá váltak. Ekkor kezdett kialakulni az eddig még lojális tisztikar körében azon nagyfokú bizalmatlanság, amelyet az említett csoportok által megtestesített polgári-demokratikus vagy szocialista demokratikus megoldásokkal szemben éreztek.

Legkellemetlenebbül a hivatásos tiszteket érintették a hadseregben zajló események, e csoport ugyanis még mindig megőrzött valamit kaszt jellegéből. Sokszor a katonatiszti

¹⁶ Gyenyikin, A. I.: Ocserki ruszskoj szmuti. Voproszi isztoriji. 1991. 1. szám. (a továbbiakban: Gyenyikin 1991.a) 151.

dinasztiák tagjairól volt szó, ahol az apa és nagypapa is tiszt volt. E réteg egész léte a hadsereghez kötődött, ott találtak megélhetést, társadalmi státuszt, szilárd pozíciót. 1917-ben viszont úgy látszott, hogy a reformok szociális létalapjukat támadják meg, és emiatt az egzisztenciájuk roppant ingataggá válik. A közeledő háborús vereség pedig csak tovább csökkenthette volna a tekintélyüket, azonkívül az ország területi veszteségeihez is vezethetett volna. Az orosz tisztek pedig nacionalisták voltak.

Ilyen körülmények között majdnem természetes, hogy az aktív parancsnoki kar tagjai között fogalmazódik meg először a „*rendteremtő erős kéz*” gondolata, amely képes lesz arra, hogy úgymond „*rendet teremtsen*” a hátszágban, megfegyvelje a hadsereget és tovább folytassa a háborút, legalább egy elfogadható béke megkötéséig. A „*rendbontóknak*” tekintett baloldali forradalmárokat, akiknek különböző árnyalatai és irányzatai között a tisztek nem nagyon tettek különbséget, félre akarták söpörni.

A hadsereg tisztikarán belül lejátszódó folyamatok találkoztak a társadalmi körökben végbemenő hasonló változásokkal. Több politikai irányzat és társadalmi réteg mérsékeltbb változásokat követelt. Természetesen a minden változást ellenző konzervatív csoportok is rendteremtés (leginkább a „ *régi rend*”) után kiáltottak. Még a politikai paletta baloldalán is sokan félni kezdtek az eseményeket végsőig radikalizáló bolsevikoktól és azok hatalmi törekvéseitől. Az Ideiglenes Kormány tagjai sem elleneztek volna olyan fordulatot, amely a hagyományos kormányzati struktúrákat próbálná megerősíteni.

Fehér Eszme. Az orosz fehérek ideológiája

A „*Fehér Eszme*”, amelyet a bolsevikok ellenfelei a polgárháború során szembeállítani próbáltak a forradalmárok internacionalizmusával és radikális szociális programjával, tehát fokozatosan alakult ki. Alapvető elemei pedig már 1917 nyarán készen álltak. Idővel ugyan újabb elemekkel bővült és konkrétabb tartalmat kapott, összefüggő kánonná azonban soha nem vált. Belső koherenciája nem volt igazán tökéletes. Mégis melyek voltak a fehér ideológia főbb stabil elemei?

A fehérgárdista ideológiának a legfontosabb összetevője, amely minden más szempontot csak a második vagy még ennél is távolabbi helyre szorított, a kibékíthetetlen bolsevik-ellenességen kívül (ez volt a legelső, hiszen miatta, illetve erre való reakcióként jött létre a fehér ideológia) az orosz nacionalizmus volt. E nacionalizmus egyesítette magában a tradicionális értékeken nyugvó orosz nacionalizmust, a nagyorosz birodalmi sovinizmust és az újszerű, hihetetlenül agresszív, az orosz szellemi-politikai élet legradikálisabb sovinszta hagyományait követő kirekesztő jellegű etnicista biológiai nacionalizmust. Az, hogy a nacionalizmus vált a fehér tábor egyik legfőbb összetartó erejévé és egyben fegyverévé, a fentiek tükrében tulajdonképpen logikus. A forradalom magával hozta az ország összeroppadását és a szétesés veszélyét, azért nem meglepő, hogy e jelenségek bírálói nacionalizmusba menekültek. Ezenkívül a forradalmárok önmagukat globális méretekben gondolkodó internacionalistáknak tekintették, tehát várható volt, hogy ellenfeleik a nacionalizmus fegyveréhez fognak nyúlni. A nacionalizmus amúgy is hagyományosan az eszmeileg kiüresedett rezsimok és elitjeik egyik legutolsó fegyvere, amelyet az új eszmével szembe tudnak állítani. Azt is ki kell emelni, hogy a fehér tábor gerincjét alkotó katonatiszti tömegek már neveltetésüknél fogva is nagyon fogékonyak voltak a hazafias jelszavakra és a nacionalizmusra. A „*Fehér Eszmének*” természetesen voltak saját értelmiségi ideológusai is, ők azonban távolról sem töltötték be a fehér táboron belül azt a szerepet, amit a szovjethatalom oldalán a bolsevik ideológusok. Ott a legfőbb ideológusok (Lenin, Trockij, Buharin, Zinovjev stb.) egyben a fő vezetők is voltak. A fehéreknél az ideológusok ugyan fontos, de mégsem domináns szerepet játszottak. De kikről is van itt szó?

A számtalan fehérgárdista publicista és politikus közül nehéz „igazságos” sorrendet összeállítani, mégis van köztük néhány kiemelkedő személyiség, akár szakmai felkészült-

sége, akár a fehér táborra és annak vezetőire gyakorolt szellemi hatása révén. Leginkább Vaszilij Sulgin, Pjotr Sztruve, Nyikolaj Usztrjalov, Alekszandr Gucskov és Alekszandr Krivosein voltak azok a „civiliek”, akik írásaik és tanácsaik révén a legnagyobb hatást gyakorolták a fehér mozgalomra, írásaik pedig legjobban tükrözik e mozgalom lényegét. Közülük az első három egyértelműen a nagyorosz nacionalizmus szószólója, a negyedik a nemzeti érzelmű nagypolgárság, az ötödik pedig a konzervatív földbirtokosi osztály és a felső bürokrácia színvonalas képviselője volt. A felsoroltak tulajdonképpen személyükben is a fehér tábor legfontosabb alkotó elemeit (természetesen a tiszteken kívül) képviselték: a monarchistákat, a nemességet, a polgárságot, a hagyományos bürokráciát és a nacionalista, illetve a liberális-konzervatív értelmiséget. Mindegyikük sajátos elemekkel gazdagította a fehérőrgárdista ideológiát, és különböző aspektusból próbálta megközelíteni az előttük álló problémákat. Ezenkívül a maga módján mindegyikük a fehér tábor alkotó csoportok valamelyikének emblematikus figurája is volt egyben, ezért legalább röviden jellemezni kell gondolatviláguk gyökereit és termékeit.

Vaszilij Sulgin az orosz konzervatív nacionalista jobboldal egyik legszínvonalasabb képviselője volt már a forradalom előtt is. A nemesi származású kijevi publicista és politikus 1917-ben sem tűnt el a politikai életből, eltérően sok más monarchistától. Sulgin ugyanis a forradalmi 1917-es esztendőben bizonyos mértékig „legitimálta” az a tény, hogy ő is közreműködött II. Miklós cár bukásában. 1918-ban viszont már az ellenforradalom legagilisabb szervezői között lehetett megtalálni, írásaival pedig nagy hatást gyakorolt a születő fehér mozgalomra. Sulgin végig magasra tartotta az orosz monarchizmus, a radikális nacionalizmus és az értékbeli tradicionalizmus zászlaját. Cikkeiben azonban nem annyira a régi monarchiát magasztalta fel, hanem inkább egy eszményi, szintiszta monarchiát, amelynek *„fehér lovagjai”* tüzelt-vassal megtisztítják Oroszországot a forradalomtól.¹⁷

Bebesi György szerint Sulgin a *„fehér szent eszme”* gondolatát szegezte szembe a bolsevik röplapok és brosrák propagandájával, a monarchiát pedig olyan gyönyörű fehér hölgyként ábrázolta cikkeiben, akiért érdemes meghalni.¹⁸ Sulgin mindig hangsúlyozta az értékek fontosságát, ezért nagyon bántotta a fehér mozgalom erkölcsi hanyatlása. Különösen zavarta az általa érték- és kultúrahordozónak tekintett orosz arisztokrácia bukása és egyes tagjainak a morális lezuillása. Sulgin ugyanis a fehér eszmerendszerben fontos szerepet szánt a klasszikus arisztokratikus értékeknek. Erről a következőket írta: *„Lényegében az egész Fehér Eszme azon alapult, hogy a nemzet „arisztokratikus” becsülete fehér, megsemmisíthetetlen sziklaként fenn tud maradni a lebujszágu züllés tengerében ... Fennmarad és fehér tisztaságával győzni fog. A nemzet arisztokratikus becsülete alatt minden jót, minden valóban kulturált és erkölcsösöt, az idéző jelek nélküli rendes dolgot kell érteni. De az ilyen szélesen értelmezett arisztokratizmus, a hősiesség, a bátorság és az ész arisztokratizmusán belül központi helyet kell kapnia, a bevehetetlen citadella szerepét kell játszania a születési arisztokráciának, mert annak vérében, öröklött ösztöneiben benne kell hogy legyen az undor a mindenfajta aljassággal szemben ... És itt pedig mi történik?... A Fehér Ügyet nem lehet megnyerni akkor, amikor elveszett a becsület és az erkölcs ...”*¹⁹ A gyakran nemesi származású fehérőrgárdista közönség természetesen szerette az ilyen fennkölt szövegeket, tetszettek neki, de nem követte őket. Ebben Sulginnek is volt némi szerepe. Igaz, hogy a tehetséges kijevi publicista, aki nemcsak írt, hanem maga is szervezkedett,²⁰ a saját karizmatikus személyisége köré próbálta összegyűjteni és a fenti szellemiségben befolyásolni a hasonló gondolkodású és harcra kész ifjúságot. Írásaiban igyekezett felhívni a figyelmet az önkény,

¹⁷ Bebesi Gy.: A feketesázak. Az orosz szélsőjobb kialakulása és története a századelőn. Budapest, 1999. (a továbbiakban: Bebesi) 301.

¹⁸ Bebesi 302.

¹⁹ Sulgin, V. V.: Dnyi. 1920. Moszkva, 1989. (a továbbiakban: Sulgin) 293–294.

²⁰ Létrehozta például az Azbuka nevű befolyásos titkos társaságot.

a rablások és a pogromok erkölcsromboló hatására. Idegengyűlölő, nacionalista és politikailag türelmetlen cikkeivel mégiscsak objektíve utat tört az általa kritizált jelenségeknek.

A fehér tábor másik fontos értelmiségi prominense Pjotr Sztruve volt, aki szellemi útkereséseit még legális marxistaként kezdte, azonban hamar az orosz konzervatív liberalizmus, illetve a liberális, azaz modernebb konzervativizmus és a nagybirodalmi orosz etatizmus fő szószólójává vált. Sztruve tagja volt annak a szerzői gárdának, amely levonva az 1905–1907-es első orosz forradalom tanulságait, s 1909-ben kiadta a *Vehi* (magyarul: *Mérföldkövek*) című tanulmány- és esszékötetet. E kötet szakítást jelentett az orosz értelmiség addigi radikális, forradalmi-maximalista tradícióival, amelyekkel szemben a morális értékeket és vallási-metafizikai alapokat állította előtérbe.²¹ A kötet tanulmányainak többsége elvetette a radikalizmus messianizmusát, s ennek helyére más tartalmú messianizmust állított. Sz. Bíró Zoltán szerint így lett az egalitárius küldetéstudatból egyes szerzőknél nemzeti, másoknál etatista messianizmus.²² Ez különösen igaz Sztruvéra, aki az orosz értelmiség egy részét jellemző forradalom- és szocializmusellenes fordulatának lett az apostola. Sztruve ugyanis az értelmiségre nézve veszélyesebbnek találta a forradalom romboló erőit, mint az autokráciát. Képletesen szólva Sztruve ezzel átvette az értelmiség bizonyos csoportjait a potenciálisan államellenes forradalmi táborból a konzervatívabb állampárti, azaz *goszudarsztvennyik* táborba. Ez nem jelenti azt, hogy dicsőíteni kezdte volna a „megvalósult” cárizmust, inkább annak egyfajta fokozatos evolúcióját hirdette meg. Sztruve ugyanakkor a modernebb orosz nagybirodalmi államiság és imperializmus egyik leghatékonyabb propagálója lett. Az erős államiság követelése nála már nem egyszerűen valamilyen misztikus jelenséget jelentett, hanem igazából a modern hatékony államot. Az erős államiság és a nagyhatalmiság pedig a fehérgárdista eszmerendszer alappillérei közé tartozott. Szemjon Frank, egy másik *vehista* szerint Sztruve már 1917 előtt az állam nevében történő forradalom jelszavát emelte a magasba. Sztruve szerint Oroszországban csak az öntudatra ébredt nép és a hatalom megbékélése válhat majd nemzeti eszmévé. A hatalom és a nemzet egyaránt kötelesek tehát önmérsékletet tanúsítani, az egyesülésük révén létrejött államnak pedig egységet kell alkotni. Frank szerint Sztruve egy olyan Orosz Birodalomról álmodozott, amelyben ötvöződik az állam nagysága, a munkafegyelem, a jogvédelem, a személyiség szabadsága és a vallásosság.²³

A fehér ideológia következő értelmiségi megalapozója Nyikolaj Usztrjalov, a kolcsakista kormány „agit. prop.” osztályának vezetője volt. A polgárháború alatti jobboldali kadetizmus egyik fő ideológusa a forradalom előtt a nagytőkések által finanszírozott, a kadetok és az októbristák között álló progresszivistá *Utro Rossziji*-nak volt az egyik publicistája. Amíg Sulgin a megújult eszmei monarchizmust, az idealizált arisztokratizmust és az intranzigens nacionalizmust, Sztruve pedig a nagyhatalmi etatizmust és nacionalizmust vitte be a fehér ideológiába, addig Usztrjalov legfontosabb „hozadéka” a hatalmi rugalmasság, illetve a pragmatizmus ideológiája és az újfajta cézárizmus elméleti megalapozása volt. Usztrjalov, aki 1920 után a *szenovohizmus* egyik legfőbb képviselőjeként az erős orosz államiság, a nagyhatalmiság és a nemzeti kapitalizmus nevében meghirdette az orosz nacionalista értelmiség megbékélését az „erős” szovjethatalommal, a polgárháború alatt leginkább az erőt sugárzó hatékony diktatúra teoretikusa lett. Usztrjalovot egyaránt jellemezte a politikai éleslátás, az elemző képesség és egy jó adag politikai cinizmus. Szerinte „a politika egyáltalán nem ismer örök igazságokat”.²⁴ Az usztrjalovi erős hatalom elmélete viszont nem volt azonos annak

²¹ Sz. Bíró Z.: Ideák, idolumok, démonok. In: Az orosz forradalom démonai. Szerkesztette: Kiss I. Budapest, 1990. 306.

²² Sz. Bíró 315.

²³ Frank, Sz.: Igyeji liberalnovo konzervatyivizma P. B. Sztruve. In: Sztruve, P. B.: Patriotica. Moszkva, 1997. 9.

²⁴ Usztrjalov 1920. 19.

feketeszázas változatával. Ő ugyanis egy modernebb és hatékonyabb hatalmat akart. Az orosz feketeszázás szélsőjobboldalról, mint alternatíváról a következőket írta: „*A fekete-mozgalom veszélyes. Sikere nemzeti szerencsétlenség lenne. Nem azért, mert reakció, hanem azért, mert ostoba reakció. Nem azért, mert a monarchiát hordozza, hanem azért, mert a régi monarchiát, amely minden ízében rothadt.*”²⁵ Tulajdonképpen az erős hatalom tisztán pragmatikus változatáról volt szó, a különböző formális ideológiai ballaszt és a történelmi örökség nélkül. Usztrjalov nem az ideológiát tartotta elsődlegesnek, hanem a hatalom reális alapját és a diktatúra konkrét formáját. „*A dolog lényege nem a hatalom programjában, hanem annak konkrét alapjában, »reális bázisában« van.*”²⁶ Krausz Tamás szerint Usztrjalov a „*tény filozófusa*” volt, aki nem az „értékek” felől közelítette meg a valóságot, hanem a valóság felől az „értékeket”.²⁷ Viszont feltétlenül meg kell említeni, hogy ellentétben Sulginnal és Sztruvével, akiknek eszmeisége inkább a polgárháború előzményeihez tartozik, Usztrjalov a maga hideg hatalmi racionalizmusával, pragmatizmusával, sőt cinizmusával inkább a polgárháború terméke, következménye, amely virágkorát élte a húszas években.

Gucskov és Krivosein kevésbé voltak a szavak emberei, mint az előzőleg bemutatott fehér ideológusok, azért kevesebb politikai jellegű írás maradt utánuk. Ők inkább politikai személyiségükkel fejezik ki a fehér ideológiának azokat az összetevőit, amelyek nélkül nem lenne teljes a kép. Az elsődlegesen a földbirtokosi érdekeket képviselő Krivosein a polgárháború alatt inkább a kulturáltabb (azaz nem feketeszázás) konzervatív jobboldaliságot képviselte. Sztolipin egykori minisztere és politikai tanítványa alapvetően saját osztályának érdekeit próbálta érvényesíteni, de úgy, hogy bizonyos mértékig hajlandó volt figyelembe venni a közben végbement változásokat. Némi túlzással konzervatív reformernek is lehetne tekinteni. Az októberista Gučskov gyakorlatban képviselte az orosz nagypolgárságot és főleg a Sztruve általa megálmodott orosz birodalmiságot és nagyhatalmiságot. Gučskov modern ember volt és modern politikus akart lenni.

Végül nem szabad teljesen megfélekezni a szélsőjobboldali feketeszázás radikalizmusról sem, amely az előző politikusok eszmeiségénél talán valamivel kisebb mértékben, de mégis hatott a fehérgárdista ideológia alakulására. A Vlagyimir Puriskevics és Jevgenyij Markov típusú politikusok eszmeisége, stílusa és reakciós radikalizmusa sok fehér tisztre és civil szimpatizánsra hatott. A féktelen idegengyűlölet, az összeesküvés elméletek, a zsidógyűlölet és a szabadkőműves-ellenesség közvetve többé-kevésbé beépültek a fehérek ideológiájába, bár annak nem a legfontosabb oldalát alkották.

Ami feltétlenül közös volt Sulginban, Sztruvében, Krivoseinben, Gučskovban és Usztrjalovban, az az erőteljes orosz nacionalizmus jelenléte. „Személyes” nacionalizmusuk között ugyan lehettek árnyalatnyi különbségek, a lényeg azonban mindegyikükénél ugyanaz volt – az „*egy és oszthatatlan Nagy Oroszország*” (oroszul: *Jegyijnaja i negyelimaja Velikaja Roszsziya*) mindenek fölött. Valószínűleg az utolsó körülmény tette őket annyira népszerűvé a „*sokat beszélő civil értelmiségiekkel*” szemben meglehetősen bizalmatlan katonatiszti és tábornoki körökben.

Az orosz nacionalizmus ugyanakkor nemcsak a bolsevikok ellen irányult, hanem a szeparatista és autonomista nemzeti kisebbségek ellen is, hiszen az utóbbiak szintén aktív résztvevői voltak az 1917 óta folyó eseményeknek. Gyenyikin önkéntesei például meglehetősen durván viselkedtek Ukrajnában az ukrán nemzeti öntudat bármilyen megnyilvánulásával szemben. A soknemzetiségű Észak-Kaukázusban sem viselkedtek sokkal jobban, amivel azonban inkább a bolsevikok malmára hajtották a vizet. Idővel ugyan a fehér vezetők is ráébredtek arra, hogy sokkal tapintatosabban kell viszonyulni ehhez az érzékeny kérdéshez, és nem szabad elzárkózni mindentől, ami nem orosz. Az állami célszerűséget

²⁵ Usztrjalov, N.: Dve reakcii. Szmena veh. 1921. november 19. 4. szám, 10.

²⁶ Usztrjalov 1920. 49.

²⁷ Krausz T.: A szovjet thermidor. Budapest, 1997. 94.

szem előtt tartó orosz államférfiak gyakorlatiassága, amely egy ponton túl általában igyekszik elkerülni a nagy összetűzést a birodalomban élő nemzetiségek között, azonban egyre jobban ellentétbe került a világháború és forradalom következtében egyre inkább radikalizálódó sovinizmussal.

Az orosz nacionalizmus és imperializmus jelenségével szorosan összefügg a fehér táboron belül hihetetlen méreteket öltő antiszemitizmus kérdése. Nem lehet ugyan azt mondani, hogy minden fehérgárdistát egyformán fertőzte meg e társadalmi betegség, az viszont igaz, hogy annyira beivódott a fehér ideológiába, hogy nem lehet kihagyni ezt a jelenséget, amely szörnyű tragédiákhoz és százazrek halálához vezetett. Az antiszemitizmus nem egyenrangú partnere az orosz nacionalizmusnak a fehér ideológiában, inkább csak annak egyik válfaja vagy megjelenítési formája volt. A fehérgárdista propagandagépezet azonban majdnem mindenütt nagy előszeretettel használta fel ezt a fegyvert a bolsevikok lejáratására. A fehér propaganda által sugallt kép a következőképpen nézett ki: A „*Szent Oroszországot*” és az „*igazi orosz embereket*” elnyomó szovjethatalmat a zsidó komisszárok vezetik és működtetik, a lett csekisták, a német és magyar internacionalista zsoldosok és a kínai hóhérok pedig segítenek nekik ebben. A különböző agitációs kiadványok és röpiratok nagy előszeretettel ábrázolták Trockijt, kiemelve annak zsidó vonásait. Még rajzmeséket is készítettek ezekkel a motívumokkal.²⁸ A széles paraszti és kispolgári tömegeket igyekeztek meggyőzni arról, hogy a bolsevikok-kommunisták tulajdonképpen zsidók, akik le akarják igazni az orosz népet és elvenni tőle saját szokásait és vallását. E téren a fehér propaganda el is ért némi sikereket, bár azok végső soron nem sokat segítettek a fehér táboron. Sikertült ugyan elhitetnie sok egyszerű paraszttal, hogy a fenti tétel igaz, azt viszont elfelejtették, hogy a széles népi rétegek számára ez egy mellékes szempont, amely eltörpül a földkérdés mellett. Az utóbbira pedig a fehér rezsimnek soha nem tudták megadni a megfelelő választ.

Az antiszemitizmus soha sem volt csupán eszköz a fehér propaganda kezében, hanem mélyen beivódott a fehér tábor sok egyszerű harcosának gondolkodásába. Peter Kenez, a magyar származású amerikai történész szerint ugyan az orosz tisztek hagyományosan antiszemiták voltak (1917-ig Oroszországban egy zsidó nem lehetett tisztt), a polgárháború során azonban antiszemitizmusuk patológikus méreteket öltött, ami valószínűleg a fehérekhez csatlakozott tisztek mély frusztrációjával függött össze. A tisztek magánlevelezését elemezve is meglepő, milyen gyűlölettel viszonyultak a zsidókhoz, akiket a „*nemzet egészséges testét megtámadó mikrobáknak*” nevezték. Szerencsétlenségük minden forrását bennük látták, és szinte mágikus erőt és hatást tulajdonítottak nekik.²⁹ Az, hogy a fehér tábor pénzügyi és részben ideológiai támogatói között is akadtak zsidók, különösebben senkit sem érdekelt. Ami a fehér tábor vezetőit illeti, tőlük rendszerint távoli volt ez a fajta szélsőségesen vad antiszemitizmus, ami nem jelenti azt, hogy ők egyáltalán nem lettek volna antiszemiták. Nekik azonban szélesebb összefüggésekben kellett gondolkodniuk, és egyúttal érezték, hogy az uralmuk alatt lévő területeken történő véres pogromok milyen rossz benyomást tesznek a külföldi államok közvéleményére. Ezenkívül idővel rájöttek, hogy az engedékeny magatartás a pogromista tisztekkel és kozákokkal szemben inkább szétzilálja a saját háterszágukat, és hosszú távon a hadseregük lezüllesztéséhez vezet.

A „*Fehér Eszme*” következő fontos összetevője a tradicionalizmus volt, azaz a tradicionális orosz értékek előtérbe helyezése. Konkrétan az orosz hazafiságról és a pravoszláv egyházal összefonódó vallásosságról volt szó. A pravoszláv egyház, ahol csak lehetett, igyekezett segíteni a fehéreknek – agitált az érdeklükben, legitimációt nyújtott nekik, jóléti intézményeket próbált fenntartani és működtetni. Figyelembe véve a forradalmárok antiklerikalizmusát és vallásellenességét, ezen hozzáállás tulajdonképpen teljesen érthető. Bi-

²⁸ Pokrovskij, N.: Szkazka pro kommunu i gyeda Antona. 1919.

²⁹ Kenez, P.: Igyeologia belovo dvizsenijja. In: Grazsdanszka volna v Rossziji. Perekresztok mnyenyij. Moszkva, 1994. (a továbbiakban: Kenez 1994.) 104.

zonyos szempontból a „Fehér Eszme” hasonló szerepet játszott az orosz ellenforradalomban, mint a keresztény-nemzeti kurzus az 1919-es magyar eseményekben. Az orosz és magyar fehér mozgalmak egyébként is sok rokon vonással rendelkeznek. Bár az orosz fehérek nem használták annyira konkrét megjelölést a saját eszmerendszerükre, mint a magyarok, néha ők is a keresztény elnevezés alatt küzdöttek. Ogyesszában például az 1919. évi városi дума választásokon Sulgin hívei „*keresztény blokkba*” tömörültek és indultak választási harcba.³⁰ A kereszt, az imák, a látványos egyházi processziók tehát fontos szerepet kaptak a fehér táborban, ugyanis a vallás egyik eszköze volt annak, hogyan lehet megszólítani a népet. Ebbe a körbe tartozott egyfajta torz népiesség is. A fehér tábornokok és tisztek többsége a néppel leginkább a hadseregben találkozott, ahol általában a paternalisztikus hozzáállást sajátították el a nekik alárendelt emberekkel szemben. A földbirtokos és nemes származású tisztekre ez szintén vonatkozik. A paternalisztikus hozzáállás viszont nem jelentette egyben azt is, hogy megértették a nép lélektanát, főleg azokat a változásokat nem, amelyek 1917 óta mentek végbe az emberek fejében. A forradalom után egy részük gyűlölettel fordult az ellenőrzés alól kikerült széles néprétegek felé, és úgy kezdtek viselkedni saját hazájukban, mint idegen megszállók. A másik részük pedig fenntartotta a korábbi paternalisztikus hozzáállását, amely a már idézett Peter Kenez szerint bizonyos elemeiben a konzervatív narodnyikizmusra hasonlított.³¹ A fehéreket és ideológusaikat viszont a népből alapvetően csak a parasztság érdekelte, a sokkal kisebb létszámú munkássághoz valójában meg sem próbáltak közeledni. A bolsevikokhoz csatlakozott proletariátusról majdnem teljesen lemondtak, sőt ellenségesen tekintettek rá. Az elégedetlen városi munkásság valahol a gyűlöletes modern ipari civilizációt jelentette sokuk számára, amely felforgatta a régi, jó bevált szokásokat és hierarchiákat. Hasonló szerepet játszott az értelmiség is. Annak ellenére, hogy a jobb módú értelmiség a fehér tábor egyik legállandóbb bázisát alkotta, és a sok fiatal tiszt éppen ebből a környezetből érkezett, mégis az értelmiség mint társadalmi csoport szintén gyanús volt a fehérgárdisták jelentős részének a szemében. Az értelmiség ugyanis nemcsak a magasabb kultúra és műveltség, hanem egyben a gyengeség, a tétovázás, a modernség és a forradalmiság szimbóluma is volt. A fehér ideológusok nem használták gyakran az „értelmiség” szót, helyette sokkal inkább a művelt osztályokról értekeztek, amely fogalom már sokkal pozitívabb kicsengésű volt a forradalomellenes táboron belül.

Nagyon nehéz megragadni a fehérgárdista ideológia szociális és gazdasági tartalmát. A fehér táboron belül nagyon sok olyan ember volt, aki a restaurációban volt érdekelt, viszont a többség azt is felfogta, hogy lehetetlen a maradéktalan visszatérés a régi rendszerhez, hiszen az elmúlt évek eseményeit nem lehet teljesen kitörölni és semmissé tenni. Ezenkívül a fehér tábornak nagyon sok különböző érdeket kellett összehangolni. Ebben a dolgotban nincs hely a fehérgárdisták gazdasági és szociális politikájának az elemzésére, hiszen annak rövid bemutatása is kimerítené ennek az értekezésnek a kereteit. Itt csupán a legáltalánosabb vonások érintésének lehet helye. A fehérek gazdasági és szociális programjának legstabilabb eleme a magántulajdon szentségének elismerése, illetve visszaállításának az igénye volt. Az államosított, azaz „nacionalizált” vállalatokat „denacionalizálni” akarták, azaz visszaadni az eredeti magántulajdonosoknak.

A falvakban viszont nem mertek a teljes restauráció álláspontjára helyezkedni, hiszen az politikai öngyilkosság lett volna egy paraszti többségű országban. Ehelyett inkább kompromisszumot kerestek a restaurációt szorgalmazó földbirtokosok és a forradalom nyomán kialakult birtokviszonyok fenntartásában érdekelt parasztság között. Egy ilyen általános jellegű kompromisszumot azonban nem sikerült megtalálni, bár sok bizottság dolgozott ezen és számtalan tervezet született. A helyzet a gyakorlatban úgy festett, hogy a polgárháború idejére próbálták nem bolygatni a kialakult birtokviszonyokat (ám nem

³⁰ Sulgin 316.

³¹ Kenez 1994. 102.

a tulajdonviszonyokat), de azt már nem mondták ki, hogy azok a jövőben is változatlanok maradnak. Ezzel bizonytalanságban tartották a parasztságot, amely kiváráó álláspontra helyezkedett, ugyanakkor a földbirtokosokat sem elégitették ki. Helyi szinten viszont többször sor került birtokrestaurációs kísérletekre, amelyeket a legfőbb vezetés ugyan nem helyeselt, de nem mindig lépett fel ezekkel szemben elég erélyesen. A polgárháború vége felé egyre inkább egy sztoliipini megoldás – azaz a szilárd paraszti gazdaságok kialakulása felé – kezdett tendálni a fehér agrárpolitika, a régi tulajdonosok megfelelő kárpótlása mellett.

A munkáspolitikai tekintetében a fehér rezsimiek tulajdonképpen inkább csak kozmetikai változtatásokra gondoltak. Néhány intézkedéssel legalább formálisan akarták kielégíteni a munkásokat (ilyen volt a munkaidő szabályozása vagy a társadalombiztosítás bevezetésének az ígérete), ami pedig a szakszervezeteket illeti, azokat ugyan nem megszüntetni, hanem depolitizálni akarták és hosszabb távon egy érdekegyeztető mechanizmusba beemelni.

Az államforma kérdésében a fehér rezsimiek formálisan nem foglaltak állást a monarchia és köztársaság között, hanem kiváráó, illetve halogató taktikát követtek, amelyet „*az előre meg nem határozottság*” (oroszul: *nyepredresenyije*) kifejezéssel jelöltek. Általában minden égető társadalmi és politikai kérdést, amelyben nem alakult ki belső konszenzus, vagy amelyről tudták, hogy a nép és a külföld rosszallását váltja majd ki, a polgárháború után összehívandó össznemzeti képviseleti szervre akarták bízni.

Röviden összefoglalva a kérdést, a fehérárdista gazdasági és szociális politika valahol a restauráció és a szociális-gazdasági reformizmus között ingadozott. A tábornokokat meglehetősen nagy érzéketlenség vagy a katonás leegyszerűsítésekre való hajlam jellemezte ezekben a kérdésekben. Az ideológia szempontjából e kérdések számukra messziről sem játszottak olyan elsőrendű szerepet, mint bolsevik ellenfeleik táborában. A fehérek ugyanis a legáltalánosabb szinten a nemzeti szolidaritást sokkal jobban értékelték, mint a szociális szolidaritást. Az egyes rétegek érdekei pedig az ideológiájukban messze alulmaradtak az össznemzeti-állami érdekekkel szemben. Más kérdés az, hogy az utóbbiak konkrétan mit jelentettek, hiszen általában nagyon kevés olyan kérdés van, amellyel az adott társadalom minden szegmense azonosul.

Már többször elhangzott, hogy az egész fehér mozgalomra, annak ideológiájára és mentalitására nagyon erősen hatott az, hogy e tábor gerincét katonák, pontosabban katonatisztek alkották. A militarista szellem valóban áthatotta a fehér mozgalmat és ideológiát. A rend, a hierarchia, a szabályok, a fegyelem, a hűség és egyéb hagyományos katonai értékek nagyon fontos szerepet kaptak a „Fehér Eszme” megfogalmazásában. Ezek a mozzanatok, kiegészülve az Oroszországban hagyományosan erős etatizmussal, a fehér ideológia következő fontos pillérének kihangsúlyozásához vezettek – a szilárd tekintélyelvű hatalom szükségességéhez. Nem szabad elfelejteni, hogy a fehér mozgalom vezetői és főbb ideológusai úgy tekintettek saját harcukra, mint jogos tiltakozásra az ellen, hogy a forradalmárok „lezüllesztették” az orosz államiséget, azaz az ő felfogásukban az egyik legfőbb orosz értéket. A lezüllesztéshez pedig hosszú út vezetett, amely az erős államhatalom fokozatos és részleges, tulajdonképpen eleinte gyanútlan és jelentéktelen, de folyamatosan intenzívebbé váló meggyengítésével kezdődött. A központi hatalom meggyengítése pedig az egész ország totális összeomlásával fejeződött be. Az erős államiséghoz vezető visszaút tehát szerintük csak a szilárd tekintélyelvű hatalom visszaállításán keresztül vezethetett. Ennek eleinte diktatórikusnak kellett lennie, de később is tekintélyelvűnek kellett volna maradnia, hogy ne ismétlődjenek meg újból az 1917-es esztendő eseményei.

A fehér táboron belül az „erős hatalom” valódi fetisizálása folyt. Az egész folyamatot csak megkönnyítette az, hogy majdnem mindegyik fontos fehér vezető egyúttal katona is volt, akitől ösztönösen idegen volt az értelmiségi demokratizmus és konstitucionalizmus. Az udvartartásukhoz tartozó civil ideológusok, közírók és politikai csoportok vezetői pedig inkább csak megerősítették őket ebben a meggyőződésükben. A többségük ugyanis a for-

radalom alatt kialakult kaotikus események hatása alatt állt, s ezeknek visszatérésétől rettegtek, ezért inkább hajlandók voltak elfogadni egy tekintélyelvű hatalmat.

A fehér tábor jelentősebb politikai szervezetei

Bár a tábornokok és a katonatisztek valóban meghatározó szerepet játszottak a fehér mozgalomban, mégsem szabad megfeledkezni a fehér tábor kifejezetten politikai jellegű szervezeteiről. Ezek ugyan a tábornoki rezsimeknek alárendelten működtek, mégis szükség volt rájuk, hiszen ezek szolgáltatták a katonáknak a pénzt jelentő üzleti kapcsolatokat, az ideológiát jelentő közírókat és propagandistákat, a helyi alapszervezeteik szolgálatait és egyáltalán a civil irányító apparátusok jelentős részét. E kérdés megtárgyalása során megint vissza kell nyúlni az 1917-es esztendő eseményeihez, amelyek a nagy oroszországi polgárháború egyfajta előjátékát jelentették. A történetírás hagyományosan a kadet pártot, azaz az *Alkotmányos Demokrata Pártot* (oroszul: *Konsztyitucionno-gyemokratyicseskaja partyija*) tekintti a fehér mozgalom legfőbb és legjelentősebb politikai csoportosulásának. A helyzet az, hogy a kadet párt szerepét a fehér táboron belül valóban nehéz alábecsülni, ugyanakkor a helyzete bonyolultabb volt annál, mint ahogyan az első pillantásra tűnik. A kadetok eredetileg az orosz liberalizmus radikálisabb, a szociális reformerséghez közelálló szárnyát képviselték, szemben a nagypolgári és nagybirtokosi érdekeket képviselő konzervatív-liberális októbristákkal.³² A kadetok az első orosz forradalom idején voltak népszerűségük csúcán. 1907 után azonban a párt fokozatosan mérséklődött és a liberális alapelvek fenntartása mellett egyre nyitottabb lett a hagyományos orosz etatizmus és modern birodalmi nacionalizmus irányában. Az alapvetően középosztálybeli és értelmiségi bázissal rendelkező párt ereje főleg a szervezettségében, szakmai hátterében (néha a professzorok pártjának is nevezték) és a sajtó feletti befolyásában rejtett. Természetesen nem szabad elfelejteni a duma-pozícióit sem, illetve az orosz gazdaság egyes szereplőivel fenntartott jó kapcsolatait.

1917-ben a párt komoly átalakuláson ment keresztül. A februári forradalom utáni első hónapokban úgy tűnt, hogy a hatalom valójában a kadetok és a hozzájuk közelálló politikusok kezébe ment át. Ez a helyzet azonban nem tartott sokáig, és a kadetoknak a mérsékelt szocialista politikusokkal kellett megosztani az amúgy is egyre csökkenő hatalmat. Bizonyos szempontból viszont a párt megerősödött. A forradalom során ugyanis a kadetoktól jobbra álló pártok és csoportok vagy megszűntek, vagy ideiglenesen marginalizálódtak. Ebben a helyzetben a kadet párt lett a forradalom további radikalizálódásával szembenálló ellenséges rétegek és csoportok fő reménysége. A párt egyre inkább kezdett feltöltődni a jobbról érkező elégedetlenekkel vagy más útkeresőkkel. Ezzel úgy tűnt, hogy egy időre az orosz polgárság, a jómódú középrétegek és a mérsékelt értelmiség fő gyűjtőpártjává vált, amellyel a tábornokok is kapcsolatot kerestek. Azokban a hónapokban körülbelül 70 ezer tagja volt, ami ugyan kevesebb, mint a félmillió szerszagság, mégis tekintélyes erőnek bizonyult, főleg a városokban.³³

A kadetok pozícióit az is erősítette, hogy csaknem minden jelentősebb városban voltak helyi alapszervezeteik, továbbá befolyással rendelkeztek a tekintélyes országos és helyi sajtó-organumokban, az értelmiségi szakszervezetekben és a különböző gazdasági és társadalmi szervezetekben. Komoly regionális pozícióik voltak a kozák vidékeken, a városok belső polgári kerületeiben stb. Nem lehet ugyan tömegpártról beszélni az esetükben, de a párt politikai súlya, éppen a fent említett sajátosságoknak köszönhetően, meglehetősen nagy volt. Emiatt egy ideig úgy tűnt, hogy a kadetok lesznek az előretörő

³² Sz. Bíró Z.: Az orosz liberalizmus és a forradalom. In: Az orosz forradalom. Szovjet füzetek VII. Szerkesztette: Krausz, T.–Varga, J. Budapest, 1993. 31.

³³ Oroszország és Szovjetunió XX. századi képes történeti kronológiája. Szerkesztette: Krausz, T.–Szilágyi, Á. Budapest, 1992. 61.

bolsevikok fő ellenfelei. Ezt a látszatot az is erősítette, hogy a bolsevikok szintén úgy kezelték őket, mint a legveszélyesebb nem szocialista politikai ellenfelüket. Ezért nem meglepő, hogy a szovjethatalom által betiltott és a „*nép ellenségének*” nyilvánított első párt éppen a kadet párt volt. A „kadet” kifejezés pedig fokozatosan az „ellenforradalmár” és a „kornyilovista lázadó” szinonimájává vált.

A kadet párt 1917 végétől valóban ott volt majdnem minden szovjetellenes szervezkedés mögött. Nemcsak ideológiát, szakértelmet és pénzt szolgáltatott a szervezkedő tábornokoknak, hanem a fiatal harcosokat is, akik a párt felhívására jelentkeztek az Önkéntes Hadseregbe. Ezenkívül a párt illegális hálózata által megszerzett információkat is többnyire a fehér tábornokoknak továbbították. Végül nem szabad elfelejteni a kadetok értékes külföldi kapcsolatait sem, amelyek különösen fontosak voltak a fehér tábor számára. Ennek ellenére a kadet párt távolról sem töltötte be azt a szerepet a fehér táboron belül, mint a bolsevik párt a vörös oldalon.

A kadetizmus soha nem vált egyetlen domináns erővé a fehér mozgalmon belül, bár valóban fontos és sokszor meghatározó szereppel bírt. Ez több objektív és szubjektív okra vezethető vissza. 1917-ben tényleg úgy tűnt, hogy a kadet párt az elégedetlen jobboldali és centrista erők gyűjtőpártjává vált, az mégsem következett be maradéktalanul. A forradalomellenes tábor sokkal heterogénebb volt annál, hogy ez lehetséges legyen. Igaz, hogy a kadetok jelentősen jobbrtolódtak, de az orosz monarchista jobboldalnak és szélsőjobboldalnak ez sem volt elég. Nem szabad elfelejteni, hogy a kadetizmus és a feketeszázás szélsőséges monarchizmus között nagyon mély szakadék tátongott 1905 óta. A kadet politikusok akkor a jobboldali extrémisták merényleteinek kedvenc áldozataivá váltak. A szakadék politikai, világnézeti és mentalitásbeli jellegű volt. Továbbá azzal, hogy az 1917 augusztusában a kadetok politikai megfontolásokból nem álltak ki teljesen egyértelműen Kornyilov mellett, részben eljátszották azt a bizalmat, amelyet (legalábbis úgy tűnt) a tábornokok és tisztek beléjük helyeztek. Ez még nem jelentett teljes szakítást, de mégis rányomta a bélyegét a későbbi együttműködésre. Azt sem szabad elfelejteni, hogy a fehér tábor legaktívabb és legbefolyásosabb részét alkotó tisztikar a forradalom idején nagyon meggyűlölte a pártokat. A „*pártosság*” számára a széthúzás és az anarchia szinonimájává vált. Ilyen körülmények között nehezen volt elvárható, hogy a tisztek egy pártnak rendeljék alá magukat. Ezenkívül a kadet párt sok olyan vezetője, aki tisztséget vállalt a februári rezsimben, a fehérgárdista tisztek szemében személy szerint is diszkreditálódott. A hadsereget demokratizáló 1. számú parancsot végső soron Gucskov hadügyminisztersége és Miljukov külügyminisztersége alatt fogadták el. A vezető tábornokok ugyan tudták, hogy e két politikus igazából nem tehetett róla, de az egyszerű fehér harcosok már nem. Azért alakult ki az a helyzet, hogy az 1917-ben magas kormányzati posztokat betöltő kadet és októbrista politikusok nem nagyon vállalhattak nyilvános tisztséget a fehér rezsimben, sőt Vrangel egyik fő munkatársának számító Gucskovot még 1920-ban is egy fehér tiszt inzultálta az utcán. Gucskov, Miljukov és sokan mások ezért inkább külföldön szolgálták a „fehér ügyet”. Végül, de nem utolsó sorban a kadet párt azzal, hogy az egyszemélyi katonai diktatúrát és a karizmatikus vezér „erős hatalmát” szorgalmazta, maga mondott le arról, hogy a bolsevik párthoz hasonló szerepet töltsön be. A kadetok ideálja nem a párt diktatúrája volt, hanem a tanácsaikat elfogadó, rájuk hallgató, az általuk befolyásolt erős tábornok diktatúrája, legalábbis a polgárháború idejére. Ez főleg a saját gyengeségük felismerésével függött össze, illetve az „osztályérdekeknek” a „pártérdekek” fölé való helyezésével.

Nem szabad elfelejteni még egy fontos mozzanatot a kadet párt politikájában és a polgárháború történetében. A kadet párt sem volt teljesen homogén képződmény. A többi oroszországi párthoz hasonlóan különböző szárnyakra bomlott, amely szárnyaknak néha meglehetősen eltérő nézetei voltak egy-egy konkrét kérdéssel. Az alkotmányos demokraták soraiban is megtalálhatók voltak tehát a hagyományosan erős centristák, egyre inkább erősödő jobboldaliak és a fokozatosan marginalizálódó baloldali kadetok. Ezek az irányzatok

különböző irányokban voltak nyitottak és néha eltérően képzelték a pártjuk szövetségi politikáját. Így volt ez azonban a többi párt esetében is. Ezenkívül a forradalom és polgárháború alaposan felforgatta, sőt megváltoztatta az oroszországi pártviszonyokat és pártkötődéseket. Egy ilyen hektikus korban mindez nem is meglepő. Emiatt új, eddig talán szokatlanak tűnő koalíciós lehetőségek merültek fel, illetve a régi szövetségesek nem ritkán az ellentétes táborokban találták magukat. Az egyes pártok és csoportok nem fogták fel az ebből fakadó következményeket és ragaszkodtak eddigi identitásuk maradéktalan megőrzéséhez, mások rugalmasabbak voltak és a saját hasznukra próbálták fordítani ezt a tendenciát.

A kadet párt a forradalom és a polgárháború alatt inkább a másik csoportba tartozott. Soha nem adta ugyan fel az identitását, azonban nem helyezte azt a távlati céljai fölé sem. Önálló identitása kevésbé volt fontos számára, mint a politikai siker és a befolyás maximális növelése. A kadet stratégiák hamar felfogták, hogy a megváltozott körülmények más taktikát igényelnek. Látták, hogy sok új szimpatizánsa lett pártjuknak, de azt is tudták, hogy sokak számára a kadet párt a régi formában lélektanilag és politikailag soha nem lesz elfogadható alternatíva. Megérezték, hogy 1917 nyarától újfajta szervezkedési formák vannak születőben, amelyek nem mindig az eddigi pártvonalak mentén haladnak. Ugyanakkor azt is látták, hogy nem lehet az ügy kárára, ha bizonyos akciókban nem közvetlenül, hanem az „alvállalkozóként” működő „csendestárs” szervezetek révén vesznek részt, amelyek alkalmasak arra, hogy új szimpatizánsokat szerezzenek a pártnak.

Ezek az új szervezetek, szövetségek, központok pedig idővel átfedték az azokat eredetileg létrehozó pártokat és politikai irányzatokat. A polgárháború alatt tehát a bolsevik-ellenes és fehér oldalon részben új pártrendszer jött létre, amely különbözött a forradalom előtti idők rendszerétől. A fehér tábornokok rezsimjeit támogató szervezetek nevével korábban nem lehetett találkozni, hiszen azok csak 1917 végén és 1918 folyamán jöttek létre, legtöbbször viszont a „rég arcok” vezetésével.

Az egyik legelső ilyen „újszerű” szervezet 1917 nyarának elején jött létre. Ezt az eseményt megelőzte az Ideiglenes Kormány átszervezése, melynek során a szocialista miniszterek is kormányba kerültek. Ez a tény, továbbá a hadseregen belüli gondok, illetve a baloldal erősödése cselekvésre késztette a „rendpárti” erőket, amelyeknek újra kellett szervezni a soraikat. Az újraszervezés egyik csírája az egyszer már említett *Köztársasági Központ* (oroszul: *Reszpublikanszkij centr*) akart lenni, amely a fővárosban jött létre, valamikor májusban vagy júniusban. A Besszarábiai Vasúti Társaság épületében székelő Központ szervezői a politikai körökben viszonylag ismeretlen „új emberek”³⁴ voltak, akik mögött viszont Genrich Joffe szerint ott álltak a helyi vállalkozói körök. A Köztársasági Központ júliusban már saját röpiratokat terjesztett a fronton és a hátszágban. A röpiratok Oroszország nehéz helyzetéről szóltak, amelyet a hatalom összeomlása, a rend hiánya, a hadsereg fegyelmének és lelkesedésének eltűnése okozott, a gazdasági életben jelentkező zavarokkal együtt. A haza megmentését ezért a rendteremtő „erős hatalom” megjelenésétől, a hadsereg megrendszabályozásától és a fegyelem visszaállításától, a háború győzedelmes befejezésétől és hosszú távon az Alkotmányozó Gyűlés összehívásától remélték. Konkrét intézkedésként a Központ a bolsevik párt betiltását, a szovjetek képviselőinek az átvilágítását és a kemény fegyelem bevezetését javasolta, mert „... csupán az állampolgárok lelkiismeretére nem lehet hagyatkozni.”³⁵

A belépő tagoktól a Köztársasági Központ vezetői főleg a bolsevizmus- és az anarchizmus-ellenes elkötelezettséget várták el. A fennálló rezsimhez és az azt megtestesítő kor-

³⁴ Például Konsztantyin Nyikolajevszkij mérnök, a már említett vasúttársaság elnöke, továbbá helyettese P. Finyiszov, A. Bogdanovszkij stb. Lásd a továbbiakban: Joffe, G.: *Szemnadcatij god: Lenin, Kerenszkij, Kornijlov*. Nauka. Moszkva, 1995. 68.

³⁵ Joffe 69.

mányhoz ambivalens volt a viszonyuk. Elyben támogatták a kormányt, sőt saját hivatásukat a kormány hatalmi pozícióinak erősítésében jelölték meg, ugyanakkor nem nagyon bíztak a kormány és a miniszterek szilárdságában. Emiatt elég korán itt is győzelmeskedett a katonai diktatúra eszméje, mely arra lett volna hivatott, hogy „segítse a megreformált kormányt mindaddig, amíg az elvezeti az országot az Alkotmányozó Gyűlésig.”³⁶ Valójában tehát a szervezők saját akarataikat akarták ráerőltetni a kormányzatra és csak aztán támogatni azt.

Köztársasági Központ integratív szerepet akart eljátszani a „rendpárti” erők összefogása során. Joffe adatai szerint a Központtal olyan neves személyiségek álltak kapcsolatban, mint Miljukov, Sztruve, Csajkovszkij és mások, illetve a Központban megfordultak a legfontosabb diktátorjelöltek is: Kornyilov tábornok és Kolcsak admirális. A központ az erős hatalmat megtestesítő katonai diktatúra egyik legfőbb szorgalmazójává vált. A diktatúra útjának egyengetése érdekében a Köztársasági Központ kapcsolatot létesített különböző nyíltan vagy burkoltan forradalomellenes tiszti szövetségekkel és ligákkal, amelyek később szerepet játszottak Kornyilov tábornok puccskísérletében. Ilyenek voltak a *Katonai Liga* (oroszul: *Vojennaja liga*), a *Kozák Hadseregek Szövetségének Tanácsa* (oroszul: *Szovjet Szozjuza Kazacsih Vojszk*), a *Hadifogságból Megszököttek Szövetsége* (oroszul: *Szozuz bezsavsih iz plena*) vagy a kitüntetett elitkatonákat tömörítő *Szent György Lovagjainak Szövetsége* (oroszul: *Szozuz georgijevszkih kavalero*v).³⁷

Mint a legtöbb korabeli politikai szervezet, a Köztársasági Központ is átvette a forradalmi pártok korábbi taktikáját, azaz a legális és illegális tevékenység egyidejű folytatását. Az utóbbival a szervezet konspiratív csoportjai foglalkoztak. Nem volt ez másként az elégedetlen tisztikar egyik legfontosabb szervezetében, a *Hadsereg és a Flotta Tisztjeinek Szövetségében* sem (oroszul: *Szozuz oficerov armiji i flota*), amely később komoly szerepet játszott a kornyilovista puccs előkészítésében. Bár hivatalosan a Tiszti Szövetség célja az volt, hogy egy apolitikus szervezetet hozzanak létre, amely kiáll a tisztikar szakmai és egzisztenciális érdekeiért, a valóságban természetesen ennél többről volt szó, hiszen egy forradalom idején nehéz apolitikus szervezatként működni. Annál is inkább, mert a szervezők többsége monarchista érzelmű volt.³⁸ A Tiszti Szövetség ugyanakkor elismerte az Ideiglenes Kormányt, de erőtlenségét és tehetetlenségét látva, nem igazán kedvelte. Ez érződött a májusban szervezett kongresszuson is, amelyen felléptek az orosz katonai ellenforradalom későbbi vezetői, Alekszejev és Gyenyikin is. A szervezők a tisztikar szervezésével egyidejűleg igyekeztek kapcsolatot létesíteni hasonló gondolkodású politikai és gazdasági körökkel. Az együttműködést úgy képzelték el, mint a „fizikai erőt” nyújtó Tiszti Szövetség, és a pénzt, illetve adminisztratív szakértelmet felajánló „nemzeti”, azaz döntően jobboldali polgári körök koalícióját. Emiatt a tiszti küldöttek felkerestek olyan neves személyiségeket, mint a politikus Gucskovot és Miljukovot vagy a milliomos Rjabusinszkijt. Ezenkívül a Tiszti Szövetség berkein belül született egy elképzelés, amely már előrevetítette a fehér hadseregek szervezésének alapelveit. A terv a megbízható egységekből történő rohamzászlóaljok szervezéséről szólt, amelyeket esetleg a saját hadsereg és ország megfegyverzésére is fel lehetne használni.

Feltétlenül meg kell említeni még egy fontos „rendpárti” szervezetet, nevezetesen a *Közéleti Személyiségek Tanácskozását* (oroszul: *Szovescsanyije obsesztvennih gyejatyalej*), majd az ott megválasztott *Közéleti Személyiségek Tanácsát* (oroszul: *Szovjet obsesztvennih gyejatyalej*), amely 1917 nyarán alakult meg és döntően a régi októbriista, kadet, progresszivisták és egyéb polgári politikusokat, az addig apolitikus személyiségeket és az elégedetlen katonákat tömörítette. Elnöke Mihail Rodzjanko volt, az Állami Duma utolsó elnöke. E csoportosulás egyértelműen azzal a céllal jött létre, hogy figyelmen kívül hagyva a régi ellentéteket egy új,

³⁶ Joffe 69.

³⁷ Joffe 70.

³⁸ A Tiszti Szövetség fő szervezői közé tartozott L. Novoszilcev, V. Pronyin és V. Szidorin. Lásd: Joffe 74.

pártok feletti szervezetet hozzon létre, ahol az események megvitatására és a közös platform kialakítására nyílna lehetőség. Különböző intézmények képviselőit is meghívták az üléseire – a *zemsztvo*³⁹ szakembereket, a mérnököket, az egyetemeket, a nagy szövetkezeti központok és más gazdasági szervezetek embereit stb.⁴⁰ A szervezet alapvetően Moszkva központú volt, de máshonnan is érkeztek meghívott vendégek. A pétervári Köztársasági Központtól főleg abban különbözött, hogy nem egy illegális puccsra készült (bár szimpatizált azzal), hanem éppen a nyilvánosságra akart apellálni.

Ezek voltak tehát a már létező politikai pártok mellett a legfontosabb szovjetellenes „rendpárti” csoportosulások az októberi események előtt. Október viszont az újabb átcsoportosításokhoz és az újabb szövetségek szervezéséhez vezetett, hiszen teljesen megváltozott a politikai és hatalmi helyzet. Már nem egy többé-kevésbé elfogadható kormány állt az ország élén, hanem a hatalombitorlónak tekintett szovjethatalom, a Népbiztosok Tanácsával az élén. A bolsevikok ellenfelei részéről tehát szükség volt az erőkoncentrálásra, hogy lépést tudjanak tartani az eseményekkel. Ez volt tehát az újabb „központok” szervezésének az időszaka. A szervezési minta pedig már a nyár óta készen állt.

A bolsevikellenes szervezkedés fő központja 1917 késő ősztén Moszkva lett, a maga széles polgári rétegeivel, templomaival, a sok egyházi szervezettel, nemzeti hagyományai-val és nem utolsósorban a többnapos junker lázadás emlékével a háta mögött. 1918 februárjában pedig a szovjet kormány is ide költözött, az ország hagyományos régi fővárosába, amely egyben annak természetes központja is volt. A kormány után ide költöztek a különböző pártok illegális központi bizottságai is. Nem szabad elfelejteni, hogy a szovjethatalom még távolról sem volt olyan erős, hogy mindezt ellenőrizni tudja. Rendőri és megtorló szervei inkább csak csírákban léteztek, a régi szervek dolgozói pedig többnyire bojkottálták az új hatalmat. A nyilvántartások meglehetősen kezdetlegesek voltak, az egész országban pedig nagy volt a mozgás. Ezért állhatott elő azon furcsa helyzet, hogy még 1918 folyamán is itt ülészttek a polgári és mérsékelt szocialista pártok vezető szervei, és csak a nyomás erősödése, illetve az új bolsevik hatalmi apparátusok megszilárdítása után távoztak innen a fontosabb politikusaik. A kadet szimpatizáns körök szinte egész télen át tudtak Moszkvából titokban önkénteseket indítani a szerveződő fehér csapatokba.

Az egyik legelső október utáni „pártközi” szovjetellenes politikai szervezet szervezése tehát Moszkvában indult el 1917 novemberében. A régi fővárosban akkor sor került a döntően jobboldali, kadet és egyéb polgári kötődésű Közéleti Személyiségek Tanácskozására. A tanácskozás során megválasztottak egy tanácsot, amely aztán az 1918 februárjában és márciusában létrehozta a *Jobboldali Központ* (oroszul: *Pravij centr*) nevű „pártokon feletti” egyesülést. Az egyesülésbe belépett a *Közéleti Személyiségek Tanácsa*, továbbá a nagypolgárságot tömörítő *Kereskedelmi-Ipari Bizottság* (oroszul: *Torgovo-promislennij komitet*), a nagybirtokosokat képviselő *Földtulajdonosok Szövetsége* (oroszul: *Szozuz zemelnih szobsztvennyikov*) és a kadet párt, illetve az egyes monarchista csoportosulások néhány vezető politikusa is.⁴¹ A Jobboldali Központban – vagy ahogyan néha nevezték a Moszkvai Központban – az októberista-sztolipinista típusú jobboldali politikusok domináltak, az elnöke pedig Alekszandr Krivosein, a cári exminiszter volt.

A Jobboldali Központ azonban nem nyújtott alternatívát a bolsevikok minden ellenfelének, mert túl nyilvánvalóak voltak jobboldali és nagypolgári kötődései. A szovjethata-

³⁹ Zemsztvo – orosz önkormányzati intézmény, amelyet az 1860-as években hoztak létre; főleg a helyi ügyek intézésével foglalkozott.

⁴⁰ Szovjet obszesztvennih gyejatyalej v Moszkve. 1917–1919. Pokazanyija N. N. Vinogradova vgyele „Taktyicseszkij centr”. Zapiszki Vinogradszkovo. In: Na csuszsoj sztoronye. Berlin–Prága, 1925. IX. kötet, 92–93.

⁴¹ Protokoli Vszerosszijszkovo Nacionalnovo Centra. Otyecsesztvennaja isztorija 1997. 5. szám. (a továbbiakban: Protokoli) 152.

lom liberálisabb és baloldali (a Jobboldali Központ-hoz képest) ellenfelei emiatt a saját *Baloldali Központ* (oroszul: *Levij centr*) létrehozásán fáradoztak. A különböző bolsevikellenes baloldali és demokratikus elkötelezettségű pártok és csoportok képviselőinek viszont nem sikerült megegyezni, főleg amiatt nem, mert az eszer párt vezetősége ragaszkodott a január elején szétkergetett Alkotmányozó Gyűlés legitimitásához. Ezt a testületet ugyanis a kadetok már nem voltak hajlandók elfogadni. Az átmeneti időszak hatalmi szervei tekintetében is különbségek voltak az egyes irányzatok között. Végül annak érdekében, hogy ne legyen teljesen eredménytelen a próbálkozás, megegyeztek egy kompromisszumos megoldásban, melynek értelmében amennyiben nincs lehetőség a pártok koalíciójának megteremtésére, létre kell hozni legalább e pártokhoz tartozó személyek perszonális szövetségét. Az ily módon létrejött *Oroszország Újjászületésének Szövetsége* (oroszul: *Szjojuz vozrozszenyija Rossziji*) tagjainak többsége tehát kettős tagsággal rendelkezett – a szövetségi tagsággal és az eredeti pártjaik tagságával. A bolsevikok legradikálisabb szocialista, demokratikus és liberális ellenfeleit tömörítő *Oroszország Újjászületésének Szövetsége* vált tehát a szovjetellenes mozgalom baloldali szárnyának az integráló szervezetévé.⁴²

A két központ között markáns különbségek léteztek, amelyek megnehezítették az együttműködésüket. Az *Oroszország Újjászületésének Szövetsége* nem kívánta a monarchia restaurációját, sem a régi állapotokhoz való visszatérést. A polgárháború idejére szóló „rendteremtő ideiglenes hatalmat” pedig nem egyszemélyi katonai diktátorként képzeltek el, hanem inkább a katonákat és a bolsevikellenes mozgalom legfőbb politikai erőit képviselő többszemélyes direktóriumot preferálták. Az ország újjászületése során főleg a demokratikus helyi önkormányzatokra, szakmai szervezetekre és egyáltalán a civil társadalomra akartak támaszkodni. Ugyanakkor a Szövetség németellenes és antantpárti volt, mert a nyugati demokráciák győzelmétől várta *Oroszország* demokratizálását.

Ezzel szemben a Jobboldali Központ társadalmi kérdésekben inkább konzervatív volt és hosszú távon a monarchia és a dinasztia visszaállításában gondolkodott. Gyenyikin szerint abban reménykedtek, hogy a koncentrált fegyveres harc és a helyi felkelések következtében legyőzik a szovjethatalmat. A vezető szerep ezután a katonai és polgári hatalmat magukban ötvöző parancsnokok kezébe megy át, akiknek azonban nem kell foglalkozni az elvont államépítési problémákkal, hanem csupán „alaposan meg kell tisztítani” a rájuk bízott területeket a bolsevikoktól és szimpatizánsaiktól. Arra is ügyelniük kell, hogy ne engedjék újból a hatalom közelébe a szocialistákat, még a legmérsékeltetteket sem. Továbbá rendet kell teremteniük és működésbe hozniuk az olyan intézményeket, mint a vasút, posta, távírdá stb. Eleinte a parancsnokok önállóak lesznek, majd egyesülnek a délről érkező Önkéntes Hadseregekkel, s alárendelik magukat vezetőjének. Ezután színre lép az ország Kormányzója és a mellette működő Minisztertanács, akikre hárul a konszolidáció és az „organikus reformok” elfogadásának a feladata. Csak ezután kerülhet sor a monarchia visszaállítására, amely így nem fogja magán viselni a polgárháború bélyegét.

A legtöbb gondot a Jobboldali Központnak a külpolitikai orientációja okozta. Vezetői többsége ugyanis a bolsevikok legyőzésének érdekében hajlandó volt együttműködni a németekkel, hiszen a nyugati szövetségesek messze voltak. Bár az eddigi fő antantbarát orosz politikus, Miljukov is ezen a véleményen volt, a kadetok többsége nem tudott beletörődni ebbe az orientációba, amelyet alapvetően elhibázottnak tekintettek, mert Németország közelgő vereségével számoltak. Az orientáció problémája, valamint a Központ túlzottan jobboldali jellege volt az együttes oka annak, hogy 1918 májusában szakításra került sor, és a kadetok kiléptek a Jobboldali Központból. Nemsokára a kereskedők és iparosok képviselői is követték őket.

⁴² A Szövetség nevesebb tagjai közül meg kell említeni Nyikolaj Csajkovszkijt, Vlagyimir Ignatyevet vagy Boldirev tábornokot.

Még abban a hónapban létrejött a legjelentősebb fehérgárdista politikai szervezet, az *Összoroszországi Nemzeti Központ* (oroszul: *Vszerosszijszkij nacionalnij centr*). Tulajdonképpen kadet vállalkozásról volt szó, azonban a szervezői igyekeztek nyitottá tenni azt a többi fehérgárdista centrista erő számára. A Nemzeti Központ létrehozásának kezdeményezői – Nyikolaj Asztrov, Vlagyimir Sztjepanov és Nyikolaj Scsepkín – döntően a centrista kadetok voltak. Céljuk a több irányban nyitott szervezet létrehozása volt, amely nemcsak a szűken vett párt jellegű csoportosulásokat egyesíti, hanem összefogja az egyéb polgári érdekvédelmi szervezeteket is, továbbá behálózza az egész országot és politikai tanácsokkal, illetve szakértelmével látja el a tábornoki diktatúrákat, ideológiát gyárt nekik és kapcsolatot teremt közöttük. A Nemzeti Központ „agyközpontja” először Moszkvában működött, azonban 1918 őszén már a dél-oroszországi Jekatyerinodar lett a fő székhelye. A Központ mindegyik szovjetellenes fronton fontos szerepet játszott, különösen azonban a kolcsakista Szibériában, ahol Viktor Pepeljajev személyében nagyon tehetséges szervezőre talált. Pepeljajev először a rendőrség főnöke lett, majd belügyminiszter és kormányfő. Gyenyikín alatt is komoly pozíciói voltak a Központnak, hiszen a Különleges Tanácskozás tagjainak jelentős hányada éppen e szervezet soraiból került ki. Gyenyikín maga is sok kérdésben közel állt a Nemzeti Központhoz.

A Nemzeti Központ nemcsak a kadetokból állt, hanem kollektíve ide léptek be az olyan szervezetek is, mint az *Egyházi Gyűlés* (oroszul: *Cerkovnij szobor*), az óhitűek közösségei, a különböző szövetségi csoportosulások, az egyes önkormányzati szövetségek stb. A központ politikai programja viszonylag szűkszavú volt és megegyezett az Önkéntes Hadsereg célkitűzéseivel – a Németország és a bolsevizmus elleni harc, az antant iránti hűség, az egy és oszthatatlan Oroszország visszaállítása (esetleg a helyi autonómiák figyelembevételével), az Önkéntes Hadsereg, mint a legfőbb nemzeti erőnek széleskörű támogatása, az új összoroszországi kormány létrehozása és az előre meg nem határozottság taktikája a jövőt illető nagy kérdésekben, főleg pedig az államforma kérdésében. A Nemzeti Központ szakemberei ezzel egyidejűleg aktívan foglalkoztak a polgárháború utáni időkre szóló törvénytervezetek kidolgozásával, amelyek többnyire valahol félúton álltak a reformizmus és a konzervativizmus között. (Azaz a régi rendszer alapjainak megőrzése a szükséges reformok segítségével. Az agrárfeszültségek csökkentése érdekében megengedhetőnek tartották a nagybirtokosi földek egy részének ellenérték fejében történő kisajátítását, továbbá szorgalmazták a munkás és szociális törvényhozást, de reprivatizációt is terveztek. A centralizált állam mellett megengedhetőnek tartották a helyi nemzeti és kulturális autonómiákat stb.) Az államforma kérdésében a Központ tagjainak többsége a forradalmi tapasztalatok után az alkotmányos monarchia hívének számított, e kérdés azonban távolról sem játszott olyan domináns szerepet náluk, mint a monarchista jobboldalnál. Egyesek például a köztársasággal is ki tudtak volna békülni. Ezekben a kérdésekben viszont a Központ kerülte az egyenes választ és rugalmas próbált lenni, hiszen nem ez volt számára az elsődleges probléma. A Központ tagjai viszont mindenképpen a fetiszizált „erős hatalom” platformján álltak, amelyet a polgárháború idejére az „alkotmányos katonai diktatúra” formájában képzeltek el. Ez a fogalom pontosan nehezen körülhatárolható, körülbelül azt jelenti, hogy a hatalom összessége ideiglenesen egy, lehetőleg tábornoki kézben összpontosul, de nem minden tekintetben teljesen korlátlan, mert közben e hatalom maga deklarálja a klasszikus polgári szabadságjogok érvényességét. Ugyanakkor a diktatúra működőképessége érdekében hajlandók voltak lemondani e szabadságjogok „túlzottan” széles, konkrét és részleges felsorolásától, továbbá nem ragaszkodtak a demokratikusan megválasztott helyi önkormányzati szervek feltétlen és haladéktalan visszaállításához, és ideiglenesen teljesen megengedhetőnek tartották a választás elvének a mellőzését és az eddig választott tisztségviselőknek a kinevezett funkcionáriusokkal való felváltását. Hívei voltak a diktátor melletti tanácsko生ó jellegű testületeknek, amelyek a „közvéleményt” képviselnék, és amelyek segítésének jogi formába önteni a vezérek elképzeléseit. Az ilyen tanácsko生ó testületek ugyanis

semmilyen szempontból nem kérdőjeleznék meg a „szilárd hatalom” korlátlan és egyszemélyi diktatórikus jellegét. Ebből is látszik, hogy az „alkotmányos” jelző csupán egy propagandisztikus szólam volt, hiszen ebben a konstrukcióban az „alkotmánynak” és a klasszikus alkotmányos értékeknek szinte semmilyen szerep nem jutott.⁴³

A Nemzeti Központ kiválása után a Jobboldali Központ lassan agonizálni kezdett. 1918 őszén ugyanis az eddigi germanofil csoportok is rájöttek, hogy stratégiai hibát követtek el, hiszen Németország a vereség felé haladt, azért feloszlatták a Jobboldali Központot. Volt tagjainak és tagszervezeteinek többsége viszont nem akart teljesen kivonulni a politikából, és létrehozták az *Oroszország Állami Egyesítése Tanácsát* (oroszul: *Szovjet goszudarsztvennovo objeginyenyija Rossziji*). Az új szervezet magvát a forradalom előtti duma- és államtanács-képviselőket tömörítő *Törvényhozó Kamarák Különleges Tanácskozása* (amely nem azonos a Gyenyikin-féle Különleges Tanácskozással) (oroszul: *Oszoboje szovescsanyije csenov zakonodatyelnych palat*), továbbá az egyházi méltóságok, a volt szenátorok, illetve a *zemsztvo* aktivisták csoportjai, a pénzügyi-bankár csoport, a kereskedelmi-ipari csoport és főleg a már említett Földtulajdonosok Szövetsége képezte. A szervezet első elnöke Vlagyimir Meller-Zakomelszkij volt, akit 1919 derekán az egyre befolyásosabb Krivosein váltott fel. Ebből is látszik, hogy ez a csoportosulás döntően a nagybirtokosok, a régi bürokrácia, a konzervatív politikai elit, illetve részben a nagypolgárság érdekeit képviselte. A szervezet vezetői monarchisták voltak, azonban nem feketeszázás jellegű pogromlovagok, hanem inkább a sztolipini típusú nacionalista-oktobrista monarchistákról volt szó.⁴⁴ Céljaik közé tartozott az „egységes és oszthatatlan Oroszország”, illetve a „szilárd rend” visszaállítása, hosszabb távon pedig az alkotmányos monarchia, amennyiben az 1917 előtti rezsimit annak lehet nevezni. Formálisan ugyan ők is először a meg nem határozottság álláspontján álltak, mint a legtöbb komolyabb fehérgárdista szervezet, de ez csak látszat volt. Mindenki tisztában volt azzal, hogy monarchisták. A szervezet belső dokumentumai is arról szóltak, hogy Oroszország a természetes fejlődés logikáját követve előbb vagy utóbb visszatér a monarchista útra, hiszen az újraegyesített Orosz Birodalom számára a monarchia tekinthető a normális állami berendezkedésnek.⁴⁵ Nem zárkóztak el eleve bizonyos képviseleti intézményektől és a nagybirtok lényegét nem érintő mérsékelt szociális reformoktól sem. Az Alkotmányozó Gyűlésnek az eredeti formájában való visszaállítását elvetették, az álláspontjukat a jövőre nézve pedig legjobban Krivosein fejezte ki, amikor azt mondta, hogy nem a képviseleti testület neve, hanem annak belső összetétele és tartalma a lényeges, azaz ha Kolcsaknak a választások idején lesz ütőképessé és hűséges hadserege, az Alkotmányozó Gyűlés is megfelelő összetételű lesz.⁴⁶

A restaurációhoz való viszonyukat legjobban Nyikolaj Lvov foglalta össze: „... a múlt törmelékéből a régi alapokon új épületet kell felhúzni...”⁴⁷ Ebből is látszik a szervezet bizonyos fokú pragmatizmusa. Bár üdvözölték Gyenyikin diktatúráját, voltak időszakok, amikor inkább Nyikolaj Nyikolajevics nagyherceget látták volna a fehérek élén. Később pedig többségük Vrangelt támogatta a Gyenyikinnel folytatott konfliktusában. A legfontosabb számukra azonban az agrárius latifundista érdekek védelme volt, és ebben nagyon következetesek voltak. A Nemzeti Központtal és Gyenyikinnel szembeni legtöbb konfliktusuk éppen ezen a talajon keletkezett.

A Jobboldali Központ eredeti székhelye és működési bázisa Kijev volt, ahol egyrészt németek biztosítottak rendet, másrészt az orosz monarchisták számíthattak az ukrán Pa-

⁴³ Protokoli 154–156.

⁴⁴ Joffe, G. Z.: Pomescsicsje-burzsaznaja organizacija Szovjet goszudarsztvennovo objeginyenyija Rossziji. (1918–1919 gg.) Moszkva. (a továbbiakban: Joffe 1918–1919.) 226.

⁴⁵ Joffe 1918–1919. 227.

⁴⁶ Joffe 1918–1919. 228.

⁴⁷ Joffe 1918–1919. 227.

vel Szkoropadszkij hetman jóindulatára, aki sokban hasonlított rájuk. Az Oroszország Állami Egyesítésének Tanácsa is Kijevben jött létre, de már 1918 őszén áttette a székhelyét a dél-oroszországi Jekatyerinodarba, majd Gyenyikinnel együtt Taganroghra költözött. A Tanács befolyása – eltérően a Nemzeti Központtól, amely valamilyen formában mindenütt jelen volt – valójában csak Dél-Oroszországban érvényesült. Regionális kötődéseik tehát erősebbek voltak a konkurensaiknél. Szibériában és Északon nem nagyon tudták megvetni lábukat. Bár az Állami Egyesítés Tanácsa sokáig úgy érezte, hogy inkább ellenzéki szerepet játszik a gyenyikini rendszerben, ez nem volt teljesen így. A befolyásuk óriási volt a hadseregben és a polgári közigazgatásban egyaránt, a Nemzeti Központ befolyásánál mindenképpen nagyobb. Csupán a Gyenyikinhez való viszonyulás adhatott okot ezekre az ellenzéki érzésekre. Részben a Tanács masszív jelenléte és befolyása miatt a polgárháború alatt azon, részben alaptalan sztereotípiá alakult ki, hogy a Gyenyikin vezette Dél-Oroszország reakciósabb és konzervatívabb, mint a „liberálisabb” Kolcsak Szibériája, pedig Délben soha nem került sor olyan nyílt konfliktusokra az eszerek és fehér hatalom között, mint Szibériában.

Az Oroszország Újjászületésének Szövetsége majdnem minden jelentősebb helyen rendelkezett néhány képviselővel. A befolyása ennek ellenére nem mérhető össze a Nemzeti Központ és a jobboldal befolyásával. Valamivel erősebb pozíciói csak az északon voltak, esetleg a harc kezdeti stádiumában keleten is. Ugyanakkor majdnem minden fehér területen legálisan működött, bár inkább mint a megtűrt ellenzéki erő. Ez legmarkánsabban Gyenyikin alatt nyilvánult meg.

Az eddig felsoroltakon kívül más fehérgárdistának tekinthető szervezetek is léteztek, bár ezek befolyása és kisugárzása kisebb volt. Mindenütt léteztek például kisebb vagy nagyobb monarchista és szélsőjobboldali szervezetek. Gyenyikin szerint 1919 nyarán például a Harkov és Vlagyikavkaz közötti térségben több mint 20 ilyen szervezet tevékenykedett.⁴⁸ A legjelentősebbek közé tartoztak az *Orosz Gyűlés* (oroszul: *Russzkoje szobranijije*), a szélsőségesen antiszemita Vosztokov pópa vezette *Eletteremtő Kereszt Testvérisége* (oroszul: *Bratszvo zsvotvorjascevo kreszta*), a Vaszilij Sulgin vezette *Dél-orosz Nemzeti Központ* (oroszul: *Juzsno-russzkij nacionalnij centr*), Puriskevics irányította *Népi-Állami Pártja* (oroszul: *Narodno-goszudarsztvennaja partyija*) vagy Balasov-féle *Összoroszországi Nemzeti Szövetség* (oroszul: *Vszeroszsijszkij nacionalnij szojuz*). Nem szabad elfelejteni az *Orosz Nemzeti Közösségek Szövetségét* sem (oroszul: *Szozuz russzkich nacionalnich obcsin*), amely az egyházközösségekre, a helyi földbirtokosokra, a falusi tanítókra és „az idegen tőkétől mentes” szervezeteki mozgalomra akart támaszkodni, az Oszvag⁴⁹ komoly támogatásában részesült.⁵⁰

Hasonló a helyzet azokkal a Nemzeti Központ által kezdeményezett, sőt vezette szervezetekkel, amelyek Észak-Oroszországban és Szibériában alakultak, azzal a céllal, hogy összefogják a katonai diktatúrát támogató helyi erőket. Ilyen volt például a 14 tagszervezetből álló *Omszki Nemzeti Blokk* (oroszul: *Omszkij nacionalnij blok*) vagy az északon működő *Nemzeti Szövetség* (oroszul: *Nacionalnij szojuz*), amely a helyi centrumot és a jobboldalt fogta össze.

A fehérgárdista politikai palettát tehát pluralizmus és sokszínűség jellemezte, sokszor a kibékíthetetlen ellentétekkel együtt. Valamifajta „fehér egységre” való törekvés ugyan mindig jelen volt, amiről az éppen említett Omszki Nemzeti Blokk esete is tanúskodik, de az soha nem valósult meg. Ahhoz túlzottan heterogén volt a fehér tábor. Az is leszögezhető, hogy a forradalom és polgárháború nem csekély mértékben rajzolta át az orosz politikai palettát és néhány új vonással bővítette ki azt. A legjellemzőbb új vonásnak a pártközi egyesülések

⁴⁸ Gyenyikin, A. I.: *Pohod na Moszkvu*. In: *Beloje dvizsenijje*: Nacsalo i konyec. Szerkesztette: Durova, V. A. Moszkva, 1990. (a továbbiakban: Gyenyikin 1990.b) 150.

⁴⁹ Oszvag volt Dél-Oroszországban a legfőbb fehérgárdista hírszerző és propagandista szerv, amely Gyenyikin tábornok alárendeltségében működött.

⁵⁰ Gyenyikin 1990.b 162–164.

és központok megjelenése tekinthető. Erre több együttes ok is magyarázatul szolgál: a megváltozott politikai prioritások, a veszélyérzet, a csalódás az eddigi politikában, az egységre való törekvés a válságos pillanatokban, a fehér tábor és különösen a tábornokok pártellenessége, a „pártokfelettség” és „apolitikusság” fetisizálása, a külföldi szövetségesek nyomása, illetve az arra irányuló törekvés, hogy a bolsevik párttal és ideológiával szemben szembe lehessen állítani egy hasonló erejű szervezetet és ideológiát.⁵¹

HALÁSZ, IVÁN

The ‘White Idea’ and the ‘White Guard.’ The birth of the Russian white guard movement, its ideology and organizations

This study deals with the so-called white guard of the 1917-21 Russian civil war, focusing on its ideology, intellectual historical background and its power strategy. The Russian white movement is understood here as only one, though quite significant segment of the wide-ranging anti-bolshevik camp, since the white movement comprised the centre and right of this camp. At the same time, the Russian white guard was not totally homogeneous. A central role was played by the body of officers extremely disappointed by the revolution, the politicians of the Kadet Party as well as the right of various shades. With regard to its ideology, it was characterized principally by the radical anti-bolshevik and anti-revolutionary stance, imperial Russian nationalism, religious and social traditionalism as well as Russian statism with the ambitions of a great power. Yet, the whites of Russia were incapable of creating a unified and consistent ideology. The ‘White Idea’ was rather only reflective in nature, responding to concrete challenges. To the very last, it was characterized by certain indeterminacy, especially regarding the acceptance of the social consequences of the revolution and the question of power. Moreover, the Russian whites even created an ideological theorem out of this indeterminacy, the theory of so-called ‘non-pre-determination,’ which was to postpone the solution of every important problem until the period after the presupposed civil war victory. As far as the question of power is concerned, there was more or less consensus on that after the hopeful crushing of the bolsheviks there was a need for a ‘strong power.’ This expression which was originally simply a response to the chaos of the first months of the revolution, started a life of its own in due time, and an ideological system developed around it. The majority of the Russian white guards’ ideologues daydreamed about some authoritarian, more or less dictatorial power structure. Generals leading the white regimes also strove to establish such ‘strong power,’ but ultimately failed, because they were unable to harness their own inferiors’ autocracy and terror. The white camp’s heterogeneity and antipathy to parties also implied that they were never able to establish a unified political movement or party which could have represented the ‘white alternative’ in politics. Most characteristically, the centres or amalgamations that developed on the ‘white’ side united politicians, experts and military officers formerly belonging to various groupings within the movement. These competed with one another for the grace of leading generals, and hence, indirectly, also for power. Throughout, the Russian white guard movement struggled with a great number of internal contradictions which it was unable to manage, and this was also to contribute to its failure to provide an alternative of the Russian revolution and civil war.

⁵¹ Joffe, G. Z.: K voprosu o mezsdupartijnih objegvinyenyjah rosszijszkoj kontrarevoljuciji. In: Velikij Oktjabr i nyeproletarszkije partii. Szerkesztette: Minc, I. I. Moszkva, 1982. 12–13.